

MICHEL FOUCAULT

DOHLÍŽET A TRESTAT

KNIHA
O ZRODU VĚZENÍ

edice
STUDIE

KAPITOLA I

TĚLO ODSOUZENÝCH

Damiens byl odsouzen 2. března 1757 k „veřejnému pokání před hlavní branou Chrámu v Paříži“, kam byl „přivezen v popravčí káře, nahý, jen v košili, drže hořící voskovou pochodeň o váze dvou liber“; dále „v řečené káře vezen na náměstí Grève a na popravišti, které tu bylo uchystáno, jeho tělo bylo na prsou, pažích, stehnech a lýtkách trháno kleštěmi, jeho pravá ruka držící onu dýku, již spáchal řečenou královraždu, byla pálena vřelou sírou a do míst, kde bylo jeho tělo trháno kleštěmi, bylo lito zároveň roztavené olovo, vroucí olej, horká smůla, roztavený vosk a síra a poté bylo jeho tělo vlečeno a roztrháno tahem čtvera koní a jeho údy i trup spáleny v ohni, rozdrčeny na popel a tento popel rozprášen byl ve větru.“¹⁾

„Nakonec rozčtvrcen byl tahem koní,“ líčí *Gazette d'Amsterdam*.²⁾ „Tento poslední úkon trval velmi dlouhou dobu, neboť koně, jichž bylo použito, nebyli navyklí tahati, takže bylo třeba namísto čtyř koní vzít šest; však ještě ani to nestačilo, bylo tedy nutné pro odtržení nohou toho nešťastníka přesekati mu nervy a přerezati klouby...

Budiž řečeno, že třebaže byl vždy velkým rouhačem, neunikla mu teď z úst žádná slova rouhavá; toliko přemíra utr-

1) *Pièces originales et procédures du procès fait à Robert-François Damiens*, 1757, díl III, s. 372–374.

2) *Gazette d'Amsterdam*, 1. dubna 1757.

pení nutila jej k hrůznému křiku a on často opakoval: Můj Bože, smiluj se nade mnou; Ježíši Kriste, pomoz mi. Všichni diváci byli povzneseni starostlivostí faráře od Svatého Pavla, který přes svůj vysoký věk nevynechal jediný okamžik, kdy mohl utěšit trpícího.“

A líčení biřice Boutona: „Rozžhavili síru, ale oheň byl tak chabý, že byla popálena jen kůže na hřbetě ruky, a ještě velmi málo. Poté popravčí, rukávy vykasané až ponad lokty, uchopil ocelové kleště, jež vyrobeny jsou právě pro takový případ, okolo jedné a půl stopy dlouhé, sevřel jimi nejprve lýtko pravé nohy, pak stehno, dále dvě svalnaté části paže, poté prsa. Tento popravčí, třebaže silný a robustní, musel vynaložit mnoho úsilí na to, aby odtrhl kusy masa, které sevřel v kleštích dvakrát či třikrát na stejném místě, zakroutil s nimi a to, co vytrhl, tvořilo na každém místě ránu o velikosti šestilbrového dukátu.

Damiens, který velice křičel, aniž by se však přitom rouhal, zvedl po tomto trhání kleštěmi hlavu a pohlédl na sebe; týž popravčí pak ponořil železnou lžici do hrnce s oním lektvarem, zcela vroucím, který lil hojně do každé rány. Následně byl Damiens připoután k lanům vedoucím k postrojům určeným k zapřažení koní, načež do nich byli koně zapřaženi každý k jednomu údu podél stehen, nohou a paží.

Pan Le Breton, soudní zapisovatel, několikrát přistoupil k trpícímu, aby se jej zeptal, chce-li něco říci. Odpověděl, že ne; při každém mučení křičel tak, jak je líčeno, že křičí zatracení, nemajíce co říci: „Odpust, můj Bože! Odpust, Pane!“ Přes všechno to výše uvedené utrpení zvedl čas od času hlavu a směle se na sebe podíval. Lana tak utažená muži, kteří tahali za jejich konce, mu způsobovala nevýslovné bolesti. Pan Le Breton k němu znovu přistoupil a zeptal se ho, zdali nechce něco říci; řekl, že ne. Několik zpovědníků k němu přistoupilo a mluvili k němu po dlouhou dobu; s dobrou vůlí

políbil krucifix, který mu podávali; nastavil rty a pokaždé řekl: „Odpust, Pane.“

Koně řádně zabrali, táhnouce každý přímo za jeden úd, každý kůň byl veden jedním popravčím. Po čtvrt hodině ještě stále tatáž ceremonie a nakonec po mnoha opakováních bylo nutno změnit směr tahu koní, tedy ti, co táhli za paže, byli vedeni k hlavě, ti u stehen byli vedeni směrem k pažím, čímž byly jeho paže lámány v kloubech. Tyto tahy byly několikrát opakovány bezúspěšně. Damiens zdvihl hlavu a pohlédl na sebe. Bylo nutné připojit dva další koně k těm, již byli zapřaženi do stehen, což úhrnem činilo šest koní. Žádný výsledek.

Nakonec řekl popravčí Samson panu Le Bretonovi, že zde patrně není žádná možnost ani naděje na dokončení celé záležitosti, a zda by se tedy zeptal Jeho Veličenstva, přeje-li si, aby odsouzeného rozčtvrtil několika ranami. Pan Le Breton navrátil se z města přinesl příkaz, aby se pokračovalo v dalších pokusech, tak jak již bylo činěno; koně však odmítali poslušnost a jeden z těch, již byli zapřaženi do stehen, padl na dlažbu. Zpovědníci znovu přistoupili k odsouzenému a mluvili k němu. Řekl jim (jak jsem slyšel): „Polibte mne, pánové.“ Pan farář od Svatého Pavla se neodvážil, pan de Marsilly se provlékl pod lanem přivázaným k pravé ruce a políbil jej na čelo. Popravčí se shromáždili okolo nich a Damiens jim řekl, aby nehřešili, aby konali svou povinnost, v čemž on jim nehodlá nikterak bránit; poprosil je, aby se za něho pomodlili k Bohu a požádal faráře od Svatého Pavla, aby se za něho pomodlil při nejbližší mši.

Po dvou či třech pokusech popravčí Samson a ten, který pracoval s kleštěmi, vytáhli dýky ze svých pochev a rozřezali mu stehna, jež nemohla být oddělena od trupu; čtyři koně zabírajíce naplno odtrhli obě nohy jednu po druhé, tedy nejprve nohu pravou a poté druhou; poté totéž učiněno bylo s pažemi, a to v okolí podpaží a ramen a ve čtyřech místech

dalších; bylo nutno řezati maso až na kost, aby koně zabírající naplno odtrhli nejprve paži pravou a poté druhou.

Tak byly čtyři údy jeho odděleny a zpovědníci přistoupili k němu, aby k němu promluvili; avšak popravčí jim pravil, že jest mrtev, ačkoliv pravda je taková, že na vlastní oči viděl jsem toho člověka hýbat se a jeho dolní čelist zdvíhati se a opět klesati, jako by hovořil. Později dokonce jeden z popravčích přiznal, že ještě když tělo jeho vyzdviženo bylo a vhozeno na hranici, byl živ. Jeho čtyři údy, odvázané od postrojů koňských, byly také vhozeny na hranici, postavenou po pravé straně popraviště, pak tělo a všechny ostatky jeho byly pokryty poleny a otepni a oheň vzplanul ve slámě smísené s tímto dřevem.

...Aby naplněn byl rozsudek, vše v popel bylo rozprášeno. Poslední kusy nalezené ve žhavých uhlech byly spáleny až o půli jedenácté hodiny večerní či později. Části masa a těla jeho páleny byly v ohni okolo čtyř hodin. Úředníci, mezi něž i já jsem byl počítán, jakož i můj syn, spolu s dráby, již byli k tomu přiděleni, zůstali na místě téměř až do jedenácté hodiny večerní.

Byly pak činěny závěry z toho, že pes, který předchozího dne spal na trávníku, na němž oheň byl poté zapálen, ač několikrát za sebou odehnán pryč, stále se na to místo navracel. Není však těžké tomu rozumět, neboť to zvíře shledalo ono místo zajisté teplejším než jiné.⁽³⁾

O tři čtvrtě století později tu máme denní řád sestavený Léonem Faucherem „pro Ústav pro mladé vězně v Paříži“:⁽⁴⁾

„Článek 17. Den začíná pro vězně v šest hodin ráno v zimě, v pět hodin v létě. Práce potrvá devět hodin denně

v každé roční době. Dvě hodiny denně budou věnovány studiu. Práce a den končí v devět hodin v zimě, v osm v létě.

Článek 18. *Vstávání.* Při prvním znamení bubnu musí vězňové vstát a v tichosti se obléknout, zatímco dozorce otevře dveře cel. Při druhém znamení bubnu musí být již vzhůru a stláti si lůžko. Při třetím se seřadí podle pořádku, aby mohli přejít do kaple, kde je konána ranní modlitba. Mezi znameními bubnu jsou pětiminutové intervaly.

Článek 19. Ranní modlitba je vedena katechetou a po ní následuje čtení morálních či náboženských textů. Toto cvičení by nemělo trvat déle než půl hodiny.

Článek 20. *Práce.* Ve tři čtvrtě na šest v létě, ve tři čtvrtě na sedm v zimě vyjdou vězňové na dvůr, kde si umyjí ruce a obličej a obdrží první dávku chleba. Bezprostředně poté se rozejdou do dílen a nastoupí práci, která by měla začínat v šest hodin v létě, v sedm hodin v zimě.

Článek 21. *Oběd.* V deset hodin opustí vězňové zaměstnání a dostaví se do společné jídelny; jdou si umýt ruce na své dvory a rozdělí se podle oddělení. Po jídle je čas na odpočinek až do za pět minut tři čtvrtě na jedenáct.

Článek 22. *Škola.* Za pět minut tři čtvrtě na jedenáct zazní buben, vězňové se seřadí a vstoupí po odděleních do školy. Výuka trvá dvě hodiny a je zasvěcena střídavě čtení, psaní, rýsování a počtům.

Článek 23. Za pět minut tři čtvrtě na jednu opustí vězňové školu po odděleních a odeberou se na své dvory k odpočinku. Pět minut před jednou hodinou se na znamení bubnu znovu rozejdou do dílen.

Článek 24. V jednu hodinu se vězňové musejí nacházet v dílnách; práce trvá až do čtyř hodin.

Článek 25. Ve čtyři hodiny vězňové odcházejí z dílen, aby se dostavili na dvory, kde si umyjí ruce a rozdělí se podle oddělení před vstupem do společné jídelny.

3) Citováno v A. L. Zevaes, *Damiens le régicide*, 1937, s. 201–214.

4) L. Faucher, *De la réforme des prisons*, 1838, s. 274–282.

Článek 26. Večeře a odpočinek, který následuje, trvají až do pěti hodin: v tu chvíli vstupují vězňové do dílen.

Článek 27. V sedm hodin v létě, v osm v zimě se končí s prací; v dílnách dostanou poslední dávku chleba. Poté provádí některý vězeň nebo dozorce čtvrt hodinovou četbu, týkající se nějakých poučných myšlenek či nějakého dojemného skutku, a následuje večerní modlitba.

Článek 28. V půl osmé v létě, v půl deváté v zimě musejí již být vězňové ve svých celách poté, co si na dvorech umyli ruce a byla vykonána prohlídka jejich šatstva; při prvním znamení bubnu se svléknou a při druhém se uloží na lůžko. Zavřou se dveře cel a dozorcí procházejí dokola chodbami, aby se ujistili o pořádku a klidu.“

*

Máme tu tedy veřejné mučení a časový rozvrh. Netrestají stejné zločiny, nepostihují stejný druh delikventů. Každý z nich však dostatečně definuje určitý styl trestání. Odděluje je méně než jedno století. Byla to doba, během níž se v Evropě a ve Spojených státech reorganizovala celá ekonomie trestání. Epocha velkých „skandálů“ tradiční justice, epocha nespočetných reformních projektů; doba nové teorie práva a zločinu, nového morálního nebo politického ospravedlnění práva trestat; doba rušení starých nařízení, zanikání zvyků a obyčejů; byly navrženy či sepsány „moderní“ zákony: Rusko, 1769; Prusko, 1780; Pensylvánie a Toskánsko, 1786; Rakousko, 1788; Francie, 1791, roku „IV“ (1801), 1808 a 1810. Pro trestní justici nastal nový věk.

Mezi množstvím těchto změn se zaměřím na jedinou: zánik mučení. Dnes máme sklony jej spíše přehlížet; ve své době snad poskytoval prostor pro přemíru krasořečnění; příliš snadno a příliš ukvapeně se připisoval na vrub procesu „humanizace“, takže jej ani nebylo třeba analyzovat. V čem však

tkví význam tohoto zániku, srovnáme-li jej s grandiózními institucionálními transformacemi, s explicitními a obecnými kódy, se sjednocenými pravidly soudního řízení? Téměř všude se zavádí porota, je definován zásadně nápravný charakter trestu a existuje tendence, která se od 19. století neustále zesilovala, přizpůsobovat trestání individualitám viníků. Trestání daleko méně bezprostředně fyzické, určitá diskretnost v umění způsobovat bolest, hra mnohem subtilnějších a tlumenějších utrpení, zbavených jejich viditelné okázalosti – máme to vůbec považovat za jedinečný případ, není to spíše jen důsledek mnohem hlubších proměn? Určitý fakt je nicméně zjevný: během několika desetiletí zmizelo mučené, čtvrcené, amputované tělo, tělo symbolicky cejchované na tváři či rameni, vystavené, živé či mrtvé, pohledu veřejnosti. Zmizelo tělo jako hlavní terč trestních represí.

Na konci 18. a na počátku 19. století navzdory několikaletému velkolepému vzplanutí ponurý svátek trestání pozvolna vyhasíná. V této proměně se zkrížily dva procesy. Neměly ovšem ani stejnou chronologii, ani shodný *raison d'être*. Na jedné straně mizí trestání jakožto divadelní představení. Ceremoniál trestání postupně ustupuje do pozadí a napříště již bude jen novým aktem soudního řízení či administrativy. Veřejné pokání bylo ve Francii poprvé zrušeno v roce 1791 a poté znovu v roce 1830 po jeho krátkém obnovení; pranýřování je odstraněno v roce 1789, v Anglii 1837. Veřejné práce, které byly v Rakousku, Švýcarsku a v některých státech Spojených států amerických prováděny přímo v ulicích měst či na významných cestách – galejníci spoutaní v řetězech, s pestrým ošacením, s koulemi na nohou, častující se s davem navzájem pohrdáním, urážkami, posměchem, útoky, znameními zášti či účasti⁵⁾ – byly zrušeny téměř všude na

5) R. Vaux, *Notices*, s. 45, citováno v N. K. Teeters, *They were in Prison*, 1937, s. 24.

konci 18. nebo v první polovině 19. století. Vystavování vězňů se udržovalo ve Francii ještě roku 1831 navzdory ostré kritice – „nechutná podívaná“, jak to nazval Réal;⁶⁾ bylo nakonec zrušeno v dubnu 1848. Průvod trestanců, při němž byli galejníci spoutaní řetězy vlečeni přes celou Francii až do Brestu a Toulonu, byl v roce 1837 nahrazen nenápadným načerno natřeným uzavřeným policejním vozem. Trestání postupně přestávalo být divadelním představením. A vše, co by v trestání ještě mohlo poukazovat k spektakulárnosti, bylo napříště pocíťováno jako něco nevhodného; zdá se, jako kdyby funkcím trestního ceremoniálu přestávalo být postupně rozuměno a tento rituál, který byl „vyústěním“ zločinu, vzbuzuje podezření, že s ním udržuje nekalé příbuzenství: jako kdyby se trestání rovnalo zločinu, či jej dokonce převyšovalo v krutosti, jako kdyby uvykalo diváky krvežíznivosti, od níž je chtělo odvrátit, jako kdyby jim ukazovalo četnost zločinů, připodobňovalo kata zločinci, soudce vrahům a v posledním okamžiku převracelo role, jako kdyby činilo popravovaného objektem lítosti či obdivu. Jak prohlásil, ovšem příliš brzy, už Beccaria: „Vraždu, která pro nás představuje strašný zločin, vidíme zde provádět chladnokrevně a bez výčitek.“⁷⁾ Veřejná poprava je nyní vnímána jako ohnisko, v němž se znovu rozhořelo násilí.

Trestání se tedy postupně stává tou nejskrytější částí trestního procesu. To s sebou přináší několik důsledků: opouští doménu víceméně každodenní zkušenosti a vstupuje do oblasti abstraktního povědomí; jeho účinnost se vztahuje k jeho nevyhnutelnosti, a nikoli již k jeho viditelné intenzitě; zločin má odvracet jistota, že bude potrestán, a nikoli ono odporné divadlo;

6) *Archives parlementaires*, 1. prosince 1831, řada 2., díl LXXII.

7) C. de Beccaria, *Traité des délits et des peines*, 1764; zde citována edice F. Hélie z roku 1856, s. 101.

exemplární mechanismus trestání mění svá soukolí. V důsledku toho spravedlnost již na sebe veřejně nebere zodpovědnost za násilí, které je spojeno s jejím prosazováním. Jestliže stejně jako zločin zabíjí či páchá násilí, není to již glorifikace její síly, nýbrž prvek jí samé, který je povinna tolerovat, který však jen obtížně snáší. Znamení hanby se redistribuuje: u trestu spektakulárního tryskala zahanbující hrůza z popravističtější; obklopovala zároveň kata i odsouzenec: a hrozilo-li, že promění hanbu, která byla uvalena na popravovaného, v soucit nebo v oslavu, obracela též pravidelně v zahanbení zákonné násilí popravčího. Napříště se budou pohoršení a světlo rozdělovat jinak; samotné odsouzení je považováno za to, co označuje delikventa jednoznačným a negativním znakem: veřejné jsou tedy přelíčení a rozsudek; exekuce je dodatečným ponížením, jež se justice odsouzenému ostýchá uložit; proto si při ní udržuje určitý odstup a má vždy sklon svěřovat ji pod pečeti tajemství někomu jinému. Je ošklivé být trestaný, ale je i neslavné trestat. Odtud dvojí systém ochrany, který justice ustavila mezi sebou a trestem, jež ukládá. Vykonávání trestu se postupně stává autonomním sektorem, jehož administrativní mechanismus snímá břemeno z justice; ta se osvobozuje od této neurčité trýzně byrokratickým zakrýváním trestu. Je charakteristické, že správa vězení ve Francii závisela po dlouhou dobu na ministerstvu vnitra a galeje byly pod kontrolou ministerstva námořnictví nebo kolonií. Ruku v ruce s tímto rozdělením rolí se dospívá k teoretickému popření: nemyslete si, že podstata trestu, který vám my druzí, soudci, ukládáme, spočívá v trestání; trest je hledán v nápravě, usměrňování, „léčení“; technika kultivace v případě trestu potlačuje přímé odpykání zla a osvobozuje úředníky od sprostého řemesla trestání. Moderní justice a ti, kteří ji vykonávají, se stydí trestat, což ovšem nevylučuje jistou horlivost; tento stud bez přestání roste: na ráně, kterou způsobil, se množí psychologové a drobní funkcionáři morální ortopedie.

Zmizení mučení tedy znamená, že se ztrácí podívaná; avšak rovněž se rozpouští moc nad tělem. Rush píše v roce 1787: „Nemohu se ubránit naději, že není daleko doba, kdy šibenice, pranýř, poprava, bičování či lámání v kole budou v historii tělesných trestů považovány za znaky barbarství jistých staletí a jistých zemí a za důkazy chabého vlivu rozumu a náboženství na lidského ducha.“⁸⁾ Když van Meenen zahajoval o šedesát let později druhý vězeňský kongres v Bruselu, připomněl čas svého dětství již jako minulou epochu: „Viděl jsem zemi posetou koly, šibenicemi, popravišti, pranýři; viděl jsem kostry ohavně vpletené v kola.“⁹⁾ Vypalování znamení bylo zrušeno v Anglii (1834) a ve Francii (1832); v roce 1820 se Anglie neodvážila provádět velkolepé mučení zrádců v plném rozsahu (Thistlewood nebyl rozčtvrcen). Jedině bičování zůstávalo ještě do jisté míry součástí trestních systémů (Rusko, Anglie, Prusko). Avšak všeobecně se trestní praktiky stávaly zdrženlivými. V žádném případě se nedotýkat těla, anebo jen co nejméně a pouze proto, aby v něm bylo zasaženo něco, co tímto tělem není. Lze říci, že vězení, internace, nucené práce, galeje, zákaz pobytu, deportace – jež zaujaly tak významné místo v moderních trestních systémech – jsou spíše tresty „fyzické“: na rozdíl od pokání se působí přímo na tělo. Avšak vztah trest – tělo není identický s tím, který existoval v případě mučení. Tělo se tu nachází v pozici nástroje nebo prostředníka: jestliže je proti němu zakročeno tak, že je uzavřeno či nuceno pracovat, je to proto, aby bylo individuum zbaveno svobody, považované současně jak za právo, tak za dobro. Tělo je v rámci tohoto trestání součástí systému omezování a zbavování, povinností a zákazů. Fyzické

8) B. Rush, vystoupení před *Society for promoting political enquiries*, citováno v N. K. Teeters, *The Cradle of the Penitentiary*, 1935, s. 30.

9) Srov. *Annales de la Charité*, 1847, sv. II, s. 529–530.

utrpení, bolest samotného těla nejsou již konstitutivními prvky trestu. Trestání prošlo cestou od umění nesnesitelných pocitů k ekonomii suspendovaných práv. Má-li justice ještě zapotřebí manipulovat a postihovat těla těch, kdo podléhají soudní pravomoci, bude se tak dít zpovzdáli, podle přísných pravidel a s vidinou „vyššího“ cíle. Díky této nové zdrženlivosti vznikla celá armáda odborníků a vystřídala kata, toho bezprostředního anatoma utrpení: dozorcí, lékaři, katechetové, psychiatři, psychologové, vychovatelé; pouhou svou přítomností u odsouzeného pění na justici chválu, kterou ona potřebuje: dosvědčují, že tělo a bolest nejsou posledními cíli jejího trestání. A právě to je třeba vidět: dnes musí lékař bdít nad odsouzeným k smrti, a to až do jeho poslední chvíle – vstupuje sem jako pověřenec blahobytu, jako agent ne-utrpení, spolu s úředníky, kteří jsou pověřeni ukončit život. Když se blíží moment popravy, podává se injekce s utišujícími prostředky. Utopie soudnické zdrženlivosti: odstranit člověka a nenechat jej přitom pocítit nic zlého, zbavit ho všech práv, aniž by trpěl, ukládat tresty zbavené jakékoli bolesti. Uchýlení se k psychofarmakologii a rozličným psychologickým „vypínačům“, jakkoli mohou být pouze provizorní, je v přímé souvislosti s tímto „netělesným“ trestáním.

Moderní rituály trestu smrti podávají svědectví o tomto dvojím procesu – zánik představení a zrušení bolesti. Tentýž pohyb zasáhl v souladu s rytmem jejich vývoje evropská zákonodárství: stejnou smrt pro všechny, aniž by s sebou musela nést, jak měla ve znaku, znamení určitého zločinu nebo společenského postavení zločince; smrt, která trvá pouhý okamžik, k níž není třeba přidávat žádnou zuřivost mučení ani ji množovat, exekuce, která zasahuje spíše život než tělo. Napříště tu již nejsou žádné ty dlouhotrvající procedury, kdy je současně smrt oddalována promyšlenými přerušeními a zmnožována řadou po sobě jdoucích zásahů. Nejsou tu ani kombinace mučení, jež se objevovaly při popravování

kralovrahů anebo o kterých snil na počátku 18. století autor spisu *Hanging not Punishment Enough* [Oběšení není dostatečný trest]¹⁰⁾ a které dovolovaly lámat odsouzence v kole, poté jej bičovat do zemdení, poté jej zavěsit do řetězů a nechat jej pomalu umírat hladem. Již žádné mučení, při němž je odsouzený vláčen na smyku (aby se zabránilo rozbití hlavy o dlažbu), při němž je otevřeno jeho břicho, jeho střeva hbitě vyvržena, aby je viděl na vlastní oči, a poté spálena v ohni; při němž je odsouzený nakonec stát a jeho tělo rozčtvrceno.¹¹⁾ Redukování tohoto „tisíce smrtí“ na striktní popravu stětim definuje zcela novou morálku vlastní aktu trestání.

Již roku 1760 se v Anglii experimentovalo (při popravě Lorda Ferrera) se strojem na oběšení (podlážka, která se otevře pod nohama odsouzeného, čímž se zabrání prodlužování agonie a rovněž hádkám, k nimž docházelo mezi obětí a úředníkem). Byl zdokonalen a definitivně přijat v roce 1783, v témže roce, kdy byl zrušen tradiční průvod z Newgate do Tyburnu a kdy bylo využito, po Gordonských nepokojích, rekonstrukce vězení pro instalaci popraviště v samotném Newgate.¹²⁾ Proslulý třetí článek francouzského Zákoníku z roku 1791 – „každému odsouzenému k smrti bude useknuta hlava“ – nese tento trojí význam: stejnou smrt pro všechny („Zločiny téhož druhu budou trestány tresty stejného druhu, ať je odsouzený jakéhokoli stavu a náleží mu jakékoli postavení,“ říká se již v návrhu předloženém Guillotinem a odhlasovaném 1. prosince 1789); jediné

10) Anonymní text publikovaný v roce 1701.

11) Mučení zrádců popisované W. Blackstonem, *Commentaire sur le Code criminel anglais*, přeloženo 1776, sv. I, s. 105. Překlad byl určen k tomu, aby ocenil humánnost anglické legislativy v protikladu k starému Nařízení z roku 1760, a komentátor připojuje: „Při tomto mučení, jehož zhlédnutí je vpravdě hrůzostrašné, viník netrpí ani příliš mnoho ani příliš dlouho.“

12) Viz Ch. Hibbert, *The Roots of Evil*, vydání z roku 1966, s. 85–86.

smrt pro odsouzeného, již je dosaženo jediným úderem, aniž by bylo přípustné uchýlovat se k oněm „zdlouhavým a ve svém důsledku i krutým“ mučením, jako byly šibenice odsuzované Le Peletierem; a konečně potrestání pouze toho, kdo je odsouzen, neboť stětí hlavy, trest pro nobilitu, je nejméně ponižující pro zločincovu rodinu.¹³⁾ Mechanismem odpovídajícím těmto principům je gilotina, používaná od března roku 1792. Smrt je tu redukována na událost sice viditelnou, avšak okamžitou. Kontakt mezi zákonem či těmi, kteří jej vykonávají, a tělem zločince je omezen na bleskurychlý okamžik. Nedochozí k žádné fyzické konfrontaci; úředník tu není ničím jiným než pečlivým hodinářem. „Zkušenost i rozum ukazují, že způsob užívaný v minulosti pro stínání hlavy zločince vystavoval jej mučení mnohem hrozivějšímu, než je pouhé zbavení života, které je však stanoveno formální vůlí práva, pročež by poprava měla být provedena v jediném okamžiku a jedním úderem; příklady dokazují, jak obtížné je toho dosáhnout. Má-li být tento výkon proveden s jistotou, musí být zajištěno, aby závisel na takových neměnných mechanických prostředcích, jejichž sílu a účinnost lze přesně určit... Je snadné nechat zkonstruovat podobný stroj, jehož fungování je bezchybné; stětí hlavy nastane v jediném okamžiku zcela dle vůle nového zákona. Tento stroj, jenž se jeví nezbytným, nevzbudí žádné pozdvižení a bude sotva zaznamenán.“¹⁴⁾ Stejně jako vězení zbavuje svobody a pokuta připravuje o statky, i gilotina ukončuje život téměř bez toho, aby se dotkla těla. Vyžaduje se, aby aplikovala zákon nikoli na skutečné tělo, způsobilé cítit bolest, nýbrž spíše na právní subjekt, který je, kromě

13) Le Peletier de Saint-Fargeau, *Archives parlementaires*, 3. června 1791, sv. XXVI, s. 720.

14) A. Louis, Zpráva o gilotině, citováno Saint-Edmem, *Dictionnaire de pénalité*, 1825, díl IV, s. 161.

jiných práv, také nositelem práva na existenci. Musí se stát abstrakcí zákona o sobě.

Není pochyb o tom, že některé prvky z mučení přesahovaly po jistou dobu i do strážlivého výkonu poprav ve Francii. Otcovrazi – a kralovrazi, na něž bylo pohlíženo stejně – byli vedeni na popraviště zahalení černou látkou; zde, až do roku 1832, jim byla uřata ruka. Později zůstal už jen onen smuteční závoj. Tak tomu bylo v listopadu 1836 v případě Fieschiho: „Bude veden na místo poprav v košili, bosý a s hlavou zakrytou černým závojem; bude vystaven na popravišti po dobu, po kterou bude soudní vykonavatel předčítat lidu znění rozsudku.“ Připomeňme si Damiense. A poznamenejme, že posledním doplňkem trestu smrti byl smuteční flór. Odsouzený již neměl být viděn. Pouze čtení rozsudku z popraviště vypovídá o zločinu, který už nesmí mít tvář.¹⁵⁾ Poslední stopou velkých mučení je tu jejich anulování: závěs zakrývající tělo. Poprava Benoíta, který se provinil trojím hanebným zločinem – byl vrah vlastní matky, homosexuál a násilník –, byla první popravou matkovraha, při níž jej zákon ušetřil useknutí paže: „Během doby, po kterou byl čten rozsudek, stál na popravišti podepírán katy. Byla to hrozná podívaná; zahalen ve velikém bílém rubáši, s tváří zakrytou černou rouškou, unikal matkovrah pohledům ztichlého davu a pod tímto tajemným a strach budícím oděvem se projevoval život pouze strašlivými výkřiky, jež záhy utichly pod sekerou gilotiny.“¹⁶⁾

Na počátku 19. století tedy mizí velkolepé divadlo fyzického trestání; mučenému tělu je třeba se vyhnout; je vyloučeno, aby se při trestání předváděla bolest. Nadchází věk

15) Téma tak časté pro tuto dobu: právě v té míře, v jaké je zrůdný, musí být zločinec zbaven světla – nevidět, nebýt viděn. Pro otcovraha bylo třeba „zhotovit kovovou klec nebo vykopat neproniknutelnou kobku, jež mu bude sloužit za věčné ústraní“. De Molène, *De l'humanité des lois criminelles*, 1830, s. 275–277.

16) *Gazette des tribunaux* 30. srpna 1832.

strážlivosti ve věci trestání. Lze zhruba říci, že mučení mizí s konečnou platností v letech 1830–1848. Toto globální tvrzení však vyžaduje určité korekce. Zprvė nedochází k těmto proměnám hromadně a nepostupují všude stejným způsobem. Vyskytly se zde i jisté průtahy. Jednou ze zemí, které nejurputněji vzdorují vymizení veřejných poprav, bude paradoxně Anglie: příčinou byla snad příkladná role, která byla v jejím trestním právu dána instituci poroty, veřejnému procesu, respektu k *habeas corpus*; a nepochybně také to, že zde nebyla vůle zmenšit přísnost tamních trestních zákonů během rozsáhlých sociálních nepokojů v letech 1780–1820. Romilly, Mackintosh i Fowell Buxton po dlouhou dobu ztroskotávali ve své snaze redukovat množství a tvrdost trestů určených anglickým zákonem – těch „strašlivých jatek“, jak řekl Rossi. Tato přísnost (tedy přinejmenším u trestů zákonem předpokládaných, neboť ukládání trestů bylo mnohem mírnější než zákon, který se zdál porotám poněkud přemrštěný) dokonce ještě narůstala, neboť v roce 1760 napočítal Blackstone v anglickém zákonodárství 160 hrdelních trestů, zatímco v roce 1840 jich bylo 223. Bylo by rovněž třeba vzít v úvahu jak různá zrychlení, tak kroky zpět, které v letech 1760–1840 provázely tento proces jako celek; rychlost reformy v určitých zemích, jako bylo Rakousko, Rusko, Spojené státy či Francie v období Konstituanty (9. 7. 1789–1. 10. 1791), a pozdější ústup v období kontrarevoluce v Evropě a velkého společenského strachu v letech 1820–1848; více či méně dočasné modifikace, způsobované výjimečnými soudy nebo zákony; rozpor mezi zákony a skutečnou praxí soudních dvorů (která ne vždy zrcadlí stav legislativy). To vše svědčí o nepravdělnosti vývoje, který se odehrával na přelomu 18. a 19. století.

Lze k tomu dodat, že ačkoli kolem roku 1840 byla tato proměna již v podstatných rysech dokončena, ačkoli tedy byly přijaty nové způsoby fungování mechanismů trestání, pro-

ces nebyl ještě zdaleka u konce. Omezování mučení je tendence, která měla své kořeny ve velké transformaci let 1760–1840; avšak završena ještě není; lze říci, že praxe mučení pronásledovala náš trestní systém po dlouhou dobu a je v něm patrná dodnes. Gilotina, tento stroj na rychlou a diskrétní smrt, znamenala ve Francii novou etiku trestu smrti. Ale Revoluce ji záhy oděla velkým teatrálním rituálem. Celá léta se starala o veřejné divadlo. Byla přestěhována ke Svatojakubské bráně, otevřený vůz byl nahrazen uzavřenou károu, odsouzený byl svižně vyvečen z vozu na popraviště, kvapné popravy byly organizovány v nepředvídaných hodinách; nakonec byla gilotina umístěna za hradby vězení a zneprístupněna veřejnosti (po popravě Weidmanna v roce 1939), ulice, které vedou k věznicí, v níž je popraviště ukryto, byly zataraseny a poprava se odehrává v tajnosti (poprava Buffeta a Bontempse v Santé v roce 1972); svědkové, kteří promluví, mohou být dokonce soudně stíháni, aby bylo zaručeno, že poprava se nestane představením a že zůstane podivným tajemstvím, uzavřeným mezi justicí a odsouzeným. Stačí však připomenout toto množství nejrůznějších opatření a pochopíme, že i dnes je trest smrti v podstatě divadlem, které je právě proto třeba zakázat.

Ani postihování těla však v polovině 19. století zcela nemizí. Tělesný trest se pouze přestal soustřeďovat v mučení jakožto technice bolesti; jeho hlavním cílem se stalo zbavení majetku či práva. Avšak takový trest, jako jsou nucené práce nebo dokonce uvěznění – prosté zbavení svobody –, nikdy nefungoval bez jistého trestního doplňku, který se dotýká samotného těla: vyměření stravy, omezení v oblasti sexuality, bití, umístění na samotce. Jsou to nezamýšlené, avšak nevyhnutelné důsledky uvěznění? Vězení, spolu se svými nejnápadnějšími dispozitivami, si ve skutečnosti vždy připravovalo místo pro jistou míru tělesné bolesti. Kritika, které byl trestní systém v první polovině 19. století často podrobován (vězení

není dostatečným trestem: vězňové mají menší hlad, je jim méně zima a jsou celkově méně omezeni než většina chudáků či dokonce dělníků), naznačuje postulát, který nebyl nikdy otevřeně zamítnut: je spravedlivé, když odsouzený trpí fyzicky více než jiní lidé. Trest se jen obtížně odděluje od svého doplňku fyzické bolesti. Čím by bylo netělesné trestání?

V moderních mechanismech trestního práva tedy i nadále zůstává „útrpný“ moment – pozůstatek, který není zcela zvládnutý, který je však čím dál tím více zastírán trestáním netělesným.

*

Oslabování přísnosti trestů v průběhu posledních staletí je jev, který není historikům práva neznámý. Po dlouhou dobu se však tento globální proces pokládal za jev kvantitativní: méně krutosti, méně utrpení, více vlídnosti, více respektu, více „humanity“. Tyto přeměny jsou ve skutečnosti spjaty s přesunem v samotném předmětu operace trestání. Jde o zmenšení intenzity? Možná. V každém případě jde o změnu cíle.

Není-li už tělo tím, k čemu je trestání ve svých nejpřísnějších formách zaměřeno, na co se tedy klade důraz? Odpověď teoretiků – těch, kteří otevřeli okolo roku 1760 novou periodu, jež dosud nebyla uzavřena – je jednoduchá, téměř evidentní. Zdá se být obsažena v samotné otázce. Neboť není-li to již tělo, je to duše. Po pokání, které se vyzuřilo na těle, musí nastoupit trest, jenž působí v hloubce: na srdce, na myšlení, na vůli, na hnutí mysli. Tento princip zformuloval jednou provždy Mably: „Trest, mohu-li to tak říci, by měl zasáhnout spíše duši než tělo.“¹⁷⁾

17) G. de Mably, *De la législation, Oeuvres complètes*, 1789, díl IX, s. 326.

To je důležitý moment. Dávni průvodci okázalého svátku trestání, tělo a krev, odcházejí. Na scénu vstupuje nová postava v masce. Končí jedna tragédie; začíná komedie se siluetami stínů, s hlasy bez tváře, s nehmataelnými entitami. Aparát trestní justice musí nyní postihovat tuto netělesnou skutečnost.

Není to pouhé teoretické tvrzení, které trestní praxe popírá? To by byl unáhlený soud. Je pravda, že trestat dnes neznamená prostou nápravu duše; avšak Mablyho princip nezůstal jen zbožným přáním. Jeho účinky lze sledovat v celé moderní trestní praxi.

V první řadě je zjevná záměna předmětů. Tím nechci říci, že se znenadání začaly trestat jiné zločiny. Je nepochybné, že definice trestných činů, hierarchie jejich závažnosti, rozpětí shovívavosti, to, co bylo tolerováno, a to, co bylo zákonem dovoleno – toto vše se během dvou set let do značné míry změnilo; mnoho zločinů přestalo být zločiny, neboť byly svázány s jistým působením náboženské autority nebo s určitým druhem ekonomické aktivity; rouhání ztratilo status zločinu, pašeráctví a krádeže služebnictva svou závažnost. Avšak tyto přesuny nejsou patrně tím nedůležitějším faktem: dělení na povolené a zakázané si udržovalo po staletí určitou neměnnost. Hluboce se naopak proměnil „zločin“ jako předmět, proti němuž míří trestní praxe: změnila se spíš kvalita, povaha a podstata toho, z čeho sestává substance trestného činu, než jeho formální definice. Pod relativní stabilitou zákona se skrývalo množství subtilních a rychlých proměn. Jako zločiny a přestupky se sice vždy soudí to, co jako předmět práva definuje trestní zákoník, avšak současně s tím se soudí i vášně, pudy, anomálie, tělesné vady, nepřizpůsobivosti, vlivy prostředí či dědičnosti; trestají se násilné činy, ale, napříč jimi, i sama agresivita; znásilnění, avšak současně i perverze; vraždy, které jsou však rovněž pudovými hnutími či vášněmi. Můžete namítnout, že toto vše ve skutečnosti souzeno ne-

ní, a pokud se o tom mluví, pak kvůli tomu, aby se vysvětlily souzené skutky, a proto, aby se určilo, do jaké míry byla při zločinu účastna vůle subjektu. To je nedostačující odpověď. Neboť ve skutečnosti jsou souzeny a trestány ony stíny v pozadí samotného případu. Jsou souzeny oklikou skrze „polehčující okolnosti“, které vnášejí do rozsudku nejen ohled k „okolnostem“ činu, nýbrž i něco docela jiného, co není právně kodifikováno: poznatky o zločinci, jak ho jiní hodnotí, to, co je o něm známo ze vztahů mezi ním, jeho minulostí a jeho zločinem, to, co od něho lze očekávat v budoucnosti. Také jsou souzeny díky vzájemné souhře všech těch pojmů, které cirkulovaly mezi medicínou a soudnictvím od 19. století („zrůdy“ Georgetovy doby, „psychické anomálie“, jež uvedl do oběhu Chaumié, „perverzní“ a „nepřizpůsobiví“ podle dnešních odborníků) a které se, pod záminkou vysvětlení činu, stávají způsobem kvalifikování jedince. Jsou trestány tresty stanovenými tak, aby jejich funkcí bylo učinit delikventa „nejen toužícím, ale také schopným žít při respektování zákona a zaopatřovat si své potřeby“; jsou trestány vnitřní ekonomikou trestu, který se, má-li potrestat daný zločin, může změnit (zkrátit nebo, v případě potřeby, prodloužit) podle toho, jak se mění chování odsouzeného; a jsou také trestány souborem oněch „bezpečnostních opatření“, která trest doprovázejí (zákaz pobytu, dohled na svobodě, trestní dozor, povinná léčba), která nesměřují k potrestání přestupku, nýbrž ke kontrole jedince, k neutralizaci jeho nebezpečného stavu, ke změně jeho zločinných dispozic a k neustálému působení na něj, i když již bylo změny dosaženo. Duše zločince se u soudu nepřipomíná jenom proto, aby byl vysvětlen jeho zločin nebo jako faktor právního vykazování odpovědnosti; je-li duše postavena před tribunál s takovým důrazem, s takovou starostí o porozumění a s tak důkladnou aplikací „vědeckosti“, je to právě proto, aby byla souzena současně se zločinem a aby byla brá-

na v potaz při trestání. V celém trestním rituálu od vyšetřování po rozsudek a poslední následky trestu byla tato oblast proniknuta objekty, jež zdvojovaly, ale rovněž disociovaly právně definované a kódované objekty. Psychiatrická expertiza, ale obecnějším způsobem i kriminální antropologie a neustále se opakující diskurz kriminologie zde našly jednu ze svých přesných funkcí: okázalým vpisováním trestných činů do pole objektů způsobilých pro vědecké poznávání poskytly mechanismům zákonného trestání podněty, aby se zabývaly nikoli již pouhými trestnými činy, nýbrž jednotlivci; nikoli již jen tím, co spáchali, nýbrž i tím, čím jsou, budou nebo by mohli být. Doplněk, jímž je duše a který si justice takto přisvojila, je jen zdánlivě vysvětlující či omezující; ve skutečnosti má povahu přídatku. Během 150 či 200 let, kdy Evropa zavedla tyto nové systémy trestání, začínají soudci postupně (avšak tento vývoj se vrací hluboko do minulosti) soudit něco jiného než zločiny: soudí „duše“ zločinců.

A tak začínají dělat něco jiného než soudit. Anebo, aby-
chom byli přesnější, do samého nitra soudní modalit souze-
ní pronikají postupně jiné typy hodnocení, jež zásadním způ-
sobem modifikují pravidla soudu. Od doby, kdy středověk
obtížně a zdlouhavě zkonstruoval postup vyšetřování, bylo
cílem souzení zjistit pravdu zločinu, to jest určit pachatele
a užít proti němu zákonné sankce. Poznání zločinu, poznání
toho, kdo je za něj odpovědný, a poznání zákona jsou tři pod-
mínky, jež umožňovaly opírat soud o pravdu. Nyní je však
v procesu právního souzení vepsána zcela jiná otázka po
pravdě. Již nejen: „Byl prokázán čin a je tento čin trestný?“
Ale také: „Čím je tento čin, čím je toto násilí či tato vražda?
Do jaké roviny či do jakého pole skutečnosti patří? Je to
fantazma, psychotická reakce, delirantní epizoda, perverze?“
Nen: „Kdo je pachatelem?“ Ale: „Jaký byl kauzální proces,
který onen čin způsobil? Kde má svůj původ v samotném pa-
chateli? Je jím instinkt, nevědomí, prostředí, dědičnost?“ Ne-

jen: „Jaký zákon trestá toto porušení?“ Ale: „Jaké měřítko po-
užit, aby bylo co nejprůměrnější? Jak předpovědět vývoj
subjektu? Jaký způsob nápravy bude nejjistější?“ Celou
strukturou trestního soudnictví teď prorůstá soubor hodno-
ticích, diagnostických, prognostických a normativních sou-
dů, týkajících se kriminálního jedince. Do pravdy, kterou vy-
žadoval soudní mechanismus, pronikla pravda jiná: pravda,
která se splétá s tou první a proměňuje stvrzení viny v po-
divný vědecko-právní komplex. Jedním z významných fak-
tů je způsob, jakým se v trestní praxi rozvíjela otázka šilen-
ství. Podle Zákoníku z roku 1810 se kladla pouze ve smyslu
článku 64. Nuže tento článek stanoví, že nachází-li se pachatel
v okamžiku činu ve stavu pomatení, nejedná se ani o zlo-
čin, ani o přestupek. Možnost označit něco jako šilenství by-
la tedy zcela oddělena od klasifikace nějakého činu jako
zločinu: tím, že byl pachatel blázen, nebyla pozměněna ani
závažnost jeho činu, ani nebyl zmírněn jeho trest; zmizel sám
zločin. Neboť nebylo možné prohlásit někoho vinným a šile-
ným zároveň; byla-li stanovena diagnóza šilenství, nemohla
již být zahrnuta do souzení; přerušila proces a zbavila spra-
vedlnost moci nad pachatelem činu. Nejen vyšetřování zlo-
čince podezřelého z šilenství, nýbrž i samy důsledky tohoto
vyšetřování musely být postaveny vně, před rozsudek.
Avšak velmi brzy začaly tribunály 19. století vykládat článek
64 jinak. Navzdory několika rozhodnutím Kasačního soudu,
odvolávajícím se na to, že stav pomatenosti nemůže mít za
následek zmírnění trestu, či dokonce osvobození, nýbrž jen
zastavení trestního řízení, kladly tribunály otázku šilenství
ve verdiktech samých. Připouštěly, že někdo může být vinen
a zároveň šilený; vinen tím méně, čím více byl šilený; zajisté
vinen, avšak vhodný spíše k internaci a k léčení než k potres-
tání; nebezpečně vinen, protože zjevně nemocný atd. Z hle-
diska trestního zákoníku to byly samé právní absurdity.
Avšak právě zde leží počáteční bod vývoje, který proběhl

v soudnictví a v samotném zákonodárství během následujících 150 let: už reforma z roku 1832, jež zavedla polehčující okolnosti, dovolovala zmírňovat rozsudek podle předpokládaného stupně rozvoje choroby či podle formy částečné pomatenosti. A praxe psychiatrické expertizy, obvyklá u zasedání porotního soudu a rozšířená někdy na soudy trestní, působí, že rozsudek, i když je vždy formulován v termínech legální sankce, zahrnuje více či méně skrytě posouzení normalnosti souzeného, zjištění příčin, posouzení případných proměn, anticipace budoucnosti delikventů. Nebylo by pravdivé říci o všech těchto operacích, že připravují pevně založený vnějšek souzení; integrují se přímo do procesu formování rozsudku. Namísto toho, aby šílenství v původním smyslu článku 64 zločin vymazalo, nese v sobě nyní každý zločin a v krajním případě každý přestupek hypotézu šílenství či v každém případě úchylky jako oprávněné podezření, ale také jako právo, jehož se lze dožadovat. A rozsudek, který odsuzuje anebo zprošťuje obžaloby, není prostým posouzením viny, právním rozhodnutím, které trestá; nese s sebou posouzení normalnosti a předpis techniky možné normalizace. Dnešní soudce – soudní úředník nebo člen poroty – se vskutku nezabývá pouze „souzením“.

A není již při souzení sám. Průběh soudní procedury jakož i výkon trestu provází celá řada přidružených instancí. Okolo hlavního soudu se rozmnožily menší soudy a paralelní soudci: psychiatři či psychologičtí odborníci, soudní úředníci pro ukládání trestů, vychovatelé, pracovníci vězeňské správy – ti všichni rozměňují soudní moc trestat; tvrdí se, že žádný z nich nemá reálnou účast na právu soudit; že jedni, po vynesení rozsudku, mají právo pouze vykonávat trest, jak jej stanovil tribunál, a zejména že druzí – odborníci – nezasahují před vynesáním rozsudku proto, aby soudili, nýbrž aby objasnili rozhodnutí soudců. Jakmile však nejsou tresty a zajišťující opatření, jež definuje tribunál, přesně určeny a jakmile mohou

být v průběhu celého postupu modifikovány, tedy jakmile jini než jen soudci soudící trestný čin mohou zasahovat do rozhodování o tom, zda si odsouzený „zaslouží“ být trestán částečně na svobodě nebo být odsouzen k podmíněnému trestu, zda mohou ukončit jeho trestní dozor, pak jsou mechanismy legálního trestání v jejich rukou a na nich je posuzování: i oni jsou tedy soudci, jakkoli přidruženými. Celý tento aparát, který se rozvinul během let kolem výkonu trestů a jejich způsobilosti jednotlivcům, zpomaluje řízení vedoucí k soudnímu rozhodnutí a prodlužuje je dokonce až za rozsudek. Pokud jde o psychiatrické odborníky, ti se ovšem mohou zdržet souzení. Všimněme si tří otázek, na něž jsou podle oběžníku z roku 1958 nuceni odpovědět: Představuje obviněný nějaké nebezpečí? Je způsobilý k potrestání? Je vyléčitelný anebo schopen znovu se přizpůsobit? Tyto otázky nejsou v žádném vztahu k článku 64, ani k případné pomatenosti obviněného v okamžiku činu. Nejsou to otázky týkající se „odpovědnosti“. Týkají se pouze organizace trestu, jeho nezbytnosti, jeho užitečnosti, jeho případné účinnosti; dovolují určit, vyjadřují se se téměř jasnou řečí, zda by byl útulek vhodnější než vězení, zda by doba uvěznění měla být delší či kratší, zda je třeba lékařského ošetření nebo bezpečnostních opatření. Jaká je tedy role psychiatra v trestních záležitostech? Není to odborník na lidskou odpovědnost, nýbrž poradce v otázkách trestání; psychiatr má říci, je-li subjekt „nebezpečný“, jakým způsobem se před ním bránit, jak zasáhnout, aby došlo k jeho nápravě, jestli je vhodnější pokusit se jej stíhat, či spíše léčit. Na samém počátku své historie měla psychiatrická expertiza formulovat „pravdivá“ tvrzení o podílu, jaký měla svoboda pachatele na činu, který spáchal; nyní navrhuje předpisy týkající se toho, co bychom mohli nazvat jeho „lékařsko-soudním zpracováním“.

Shrňme tedy: od chvíle, kdy působí nový trestní systém – jak je definován velkými zákoníky 18. a 19. století –,

objevuje se zde globální proces, který vede soudce k tomu, aby posuzovali ještě něco jiného než zločin; jejich rozsudky se přestaly týkat souzení; a moc soudit byla z části převedena na jiné instance, než byli soudci trestních soudů. Do trestního řádu jako celku vstoupily mimosoudní momenty i osoby. Lze namítnout, že na tom není nic mimořádného, neboť je osudem práva absorbovat postupně prvky, jež jsou mu cizí. Avšak jedna věc je v moderní trestní justici jedinečná: nepřijímá tolik extrajuristických prvků proto, aby je mohla právně klasifikovat a postupně je integrovat do trestní moci ve striktním smyslu, nýbrž – právě naopak – aby mohly fungovat v rámci trestního řízení jako prvky, jež nejsou právní povahy; aby toto řízení přestalo být jasně a jedinečně legálním trestáním; proto, aby zbavila soudce viny za to, že je jasně a jedinečně tím, kdo trestá: „Zajisté vynášíme rozsudek, avšak ten má být spíše pojmenováním zločinu, a jak je jisté patrné, pro nás je jen způsobem, jak nakládat se zločincem; trestáme, ale to je jen způsob, jak vyjádřit, že chceme dosáhnout nápravy.“ Dnešní trestní právo pracuje a ospravedlňuje se pouze nepřetržitým odkazováním k něčemu jinému, než je ono samo, neustálým přepisováním se do systémů, které nejsou právní povahy. Je odsouzeno k této requalifikaci vědění.

Pod vzrůstající mírností trestů můžeme tedy sledovat přesouvání bodů jejich aplikace; a napříč tímto přesouváním se ukazuje celé pole dnešních objektů, celý nový režim pravdy a záplava rolí dosud neznámých při výkonu trestního práva. Vědění, techniky, „vědecké“ diskurzy se formují a proplétají s praxí trestající moci.

Cílem této knihy je podat korelativní historii moderní duše a nové schopnosti soudit; genealogii současného vědecko-soudního komplexu, o který se trestající moc opírá, přijímá svá ospravedlnění a svá pravidla, rozvíjí své důsledky a jímž maskuje svou přemrštěnou jedinečnost.

Z jaké pozice však můžeme sledovat tuto historii trestání moderní duše? Budeme-li se držet vývoje legislativy či trestních procedur, může se stát, že se změna v kolektivní senzibilitě, humanistický pokrok nebo rozvoj věd o člověku projeví jako masivní, vnější, inertní a prvotní fakt. Budeme-li, jako to učinil Durkheim,¹⁸⁾ studovat pouze obecné sociální formy, může se stát, že procesy individualizace, jež jsou spíše důsledky nových taktik moci a mezi nimi zejména nových trestních mechanismů, budeme pokládat za principy zmírňování trestání. Naše zkoumání se však bude řídit čtyřmi obecnými pravidly:

1. Nesoustředit se při studiu trestních mechanismů jen na jejich „represivní“ efekty, pouze na jejich „sankční“ momenty, nýbrž umístit je v celé řadě pozitivních efektů, jež v sobě mohou zahrnovat, i když jsou tyto efekty na první pohled okrajové. A tedy chápat trestání jako komplexní sociální funkci.

2. Analyzovat metody trestání nikoli jako prosté důsledky právních předpisů nebo jako ukazatele sociálních struktur, nýbrž jako techniky, jejichž specifčnost vychází z obecnějšího pole jiných procedur moci. Přijmout pro trestání hledisko politické taktiky.

3. Nezabývat se historií trestního práva a historií věd o člověku tak, jako by tvořily dvě oddělené řady, jejichž překřížení by znamenalo pro jednu či pro druhou, případně pro obě, jak by si mnozí přáli, rušivý nebo užitečný důsledek, zkoumat, není-li tu společná matrice a nevyvozuji-li se obě z jednoho procesu „epistemologicko-juristické“ formace; stanovit zkrátka technologii moci jako princip humanizace trestání i poznávání člověka.

18) E. Durkheim, „Deux lois de l'évolution pénale“, *Année sociologique* IV, 1899–1900.

4. Sledovat, zda tento vstup duše na scénu trestního práva a spolu s tím i zasazení všeho toho „vědeckého“ poznání do soudní praxe není důsledkem určité transformace způsobu, jímž je tělo samo podřizováno mocenským vztahům.

Pokusit se tedy, řečeno souhrnně, studovat proměnu metod trestání na základě politické technologie těla, v níž by bylo možné číst společnou historii vztahů moci a vztahů předmětů. Tak aby analýzou mírnosti trestání jako techniky moci bylo možné zároveň porozumět tomu, jak člověk, duše, normální nebo nenormální individuum započali zdvojovat zločin jako objekty trestní intervence; a jakým způsobem se mohl ze specifického způsobu subjektivace zrodit člověk jako objekt vědění, diskurzu s „vědeckým“ statutem.

Nečiním si nicméně nárok být první, kdo vedl svou práci tímto směrem.¹⁹⁾

*

Můžeme převzít několik základních bodů z významného díla Rusche a Kirchheimera.²⁰⁾ Nejprve je třeba zbavit se iluze, že trestání je především (ne-li výlučně) způsobem stíhání přestupků a že jako takové, v souladu se sociálními formami, politickými systémy či přesvědčením, může být přísné nebo shovívavé, směřující k pokání nebo k dosažení nápravy, užívané ke stíhání jednotlivců nebo ke stanovení kolektivní odpovědnosti. Spíše jde o to analyzovat „konkrétní trestní systémy“, studovat je jako sociální fenomény, které

19) Nedokážu v žádném případě vyjádřit přesnou míru odkazů a citací, za něž vděčí tato kniha G. Deleuzovi a dílu, které vykonal společně s F. Guattarim (*L'anti-Œdipe*, 1972). Měl bych rovněž citovat nemalou stránek z *Psychanalysme* R. Castela a říci, jak moc se cítím vděčný P. Norovi.

20) G. Rusche a O. Kirchheimer, *Punishment and Social Structures*, 1939.

nemůže vysvětlit ani pouhá konstrukce justice dané společností, ani její fundamentální morální rozhodnutí; zasadit je nazpět do pole jejich fungování, kde sankce zločinů není jediným elementem; ukázat, že měřítky trestání nejsou jen „negativní“ mechanismy, které umožňují stíhat, zabraňovat, vylučovat, potlačovat, nýbrž že jsou svázány s celou řadou pozitivních a užitečných efektů, jež mají za úkol podporovat (a v tomto smyslu lze říci, že jsou-li legální tresty prováděny proto, aby byly sankcemi za spáchané přestupky, pak definice přestupků a jejich trestního stíhání jsou naopak vytvořeny pro udržení trestních mechanismů a jejich fungování). V tomto smyslu uvedli Rusche a Kirchheimer do vzájemného vztahu rozdílné režimy trestání se systémy produkce, v nichž působí: tak v otrokářské ekonomii zaujímají trestní mechanismy roli poskytování doplňkové pracovní síly – a vytváření masy „civilních“ otroků vedle těch, které zajišťovaly války či obchod; za feudalismu, v epoše, kdy jsou peníze a produkce ještě málo vyvinuty, jsme svědky náhlého rozmnožení tělesných trestů – tělo, jež je ve většině případů tím jediným dostupným majetkem; polepšovna – Obecní špitál, Spinhuis nebo Rasphuis –, nucené práce, trestní manufaktura se objevily s rozvojem tržní ekonomiky. Avšak průmyslový systém vyžadující svobodný trh s pracovní silou zmenšil v 19. století míru nucené práce v trestních mechanismech a nahradil ji uvězněním s cílem napravit. Ovšem k této striktní korelaci lze nepochybně mnohé poznamenat.

V každém případě je však možné držet se obecného tématu, že v našich společnostech je vždy třeba trestní systémy situovat do určité „politické ekonomie“ těla: dokonce i když se neuchylují k násilným či krvavým trestům, dokonce i když užívají „mírné“ metody, jež jen uzavírají nebo napravují, jde vždy právě o tělo – tělo a jeho síly, jejich užitečnost a jejich poslušnost, jejich rozdělení a jejich podřizení. Je zajisté legitim-

ní napsat historii trestání na pozadí morálních idejí či právních struktur. Je ale možné pokusit se o to na pozadí historie těl, navíc tehdy, když tyto systémy trestání prohlašují, že si za svůj cíl berou pouze onu tajemnou duši zločinců?

Historikové již dávno začali psát historii těla. Studovali tělo na poli historické demografie či patologie; považovali je za sídlo potřeb a chutí, za prostor fyziologických procesů a metabolismů, za terč útoků mikrobů a virů: ukazovali, do jaké míry byly historické procesy implikovány v tom, co mohlo být pokládáno za čistě biologický podklad existence; a co by bylo místem, jež by v historii společnosti odpovídalo biologickým „událostem“, jakými byly cirkulace bacilů či prodlužování lidského věku.²¹⁾ Avšak tělo je rovněž přímo pohrouženo do pole politického; vztahy moci na něj bezprostředně působí; zmocňují se ho, označují ho, cvičí ho, střeží ho, nutí ho pracovat, podřizují ho různým ceremoniím, vyžadují od něj, aby se vykazovalo jistými znaky. Toto politické obsazování těla je spjato, v rámci komplexních a recipročních vztahů, s jeho ekonomickým využitím; ve vztazích moci a ovládnutí je tělo obsazeno z velké části jako výrobní síla, na druhé straně je však jeho konstituce jakožto pracovní síly možná pouze tehdy, je-li zapojeno v systému podřízení-subjektivace (v němž potřeba je také politickým nástrojem bedlivě upraveným, propočítaným a využitým); tělo se stává užitečnou silou jen tehdy, je-li zároveň tělem produktivním a tělem podřízeným. Tohoto podřízení se dosahuje pouze násilnými či ideologickými nástroji; stejně tak může působit přímo, fyzicky, rozehrát sílu proti síle, zasáhnout materiální prvky, a přesto nebyť násilné; může být propočítané, organizované, technicky promyšlené, může být subtilní, nepoužívající ani zbraní, ani teroru, a přesto zůstávat v řádu fyzického.

21) Viz E. Le Roy-Ladurie, „L'histoire immobile“, *Annales*, květen-červen 1974.

Řekněme, že tu může jít o určité „vědění“ o těle, které není tak docela vědou o jeho fungování, a o určité ovládnutí jeho sil, které je něčím více než jen schopností přemáhat je; toto vědění a ovládnutí ustavuje něco, co bychom mohli nazvat politickou technologií těla. Tato technologie je zajiště difuzní, zřídka kdy formulovaná v souvislém a systematickém diskurzu; často se skládá z částí a zlomků; uvádí do chodu různorodé nástroje a procesy. Mnohdy je, navzdory koherenci svých výsledků, pouze polyfonní instrumentací. Navíc ji nelze lokalizovat ani v určitém typu instituce, ani ve státním aparátu. Ty se o ni naopak opírají; využívají, zhodnocují či si vynucují některé z jejích postupů. Avšak ona sama ve svých mechanismech a ve svých efektech náleží ke zcela jiné rovině. Jde v jistém smyslu o mikrofyziку moci, kterou uvádějí do pohybu aparáty a instituce, ale jejíž pole účinnosti se nachází někde mezi těmito velkými funkcemi a těly samými s jejich materialitou a s jejich silami.

Avšak studium této mikrofyziky předpokládá, že moc, jež zde působí, není pojímána jako vlastnictví, nýbrž jako strategie, že její projevy ovládnutí nejsou připisovány jejímu „přivlastnění“, ale disponování s ní, manévrování, taktikám, technikám, uspořádáním; že v ní dešifrujeme spíše síť vztahů vždy napjatých, vždy v činnosti než privilegium, jež si lze podržet; že za její model vezmeme spíše nikdy neutuchající bitvu než smlouvu o postoupení určitého majetku či dobytí a zmocnění se nějakého území. Je zkrátka třeba připustit, že moc je spíše praktikována než vlastněna, že není nabytým či udržovaným „privilegiem“ vládnoucí třídy, nýbrž účinkem souboru strategických pozic – účinkem, jenž manifestuje a někdy i rozšiřuje pozici těch, kdo vládnou. Kromě toho tato moc nepůsobí prostě a jednoduše, jako povinnost nebo zákaz, na ty, kteří „ji nemají“; absorbuje je, vstupuje do nich a prochází jimi; opírá se o ně přímo úměrně tomu, jak se oni sami, v boji proti ní, opírají o vlivy, jimiž na ně moc působí.

Tím by mělo být řečeno, že tyto vztahy sestupují hluboko do nitra společnosti, že se nenacházejí ve vztazích mezi státem a občany či na hranici tříd a že se nespokojují s reprodukováním – na rovině individuí, těl, gest a chování – obecné formy zákona nebo vlády; že existuje-li tu kontinuita (ony vztahy se totiž artikulují v této formě podle celé série komplexních mechanismů), není tu analogie ani homologie, nýbrž specifčnost mechanismu a modality. A konečně, nejsou jednoznačné; definují nespočet míst vzdoru, ohnisek napětí, z nichž každé s sebou nese svá rizika konfliktu, zápasů, a přinejmenším dočasného převrácení vztahů moci. Převrácení těchto „mikromocí“ tedy není podřízeno zákonu typu „všechno, nebo nic“; nelze jej dosáhnout jednou provždy prostřednictvím nového ovládnutí aparátů anebo prostřednictvím nového zprovoznění či destrukce institucí; naproti tomu se žádná z těchto lokalizovaných epizod nemůže zapsat do historie jinak než účinky, které zavádí do celé sítě, v níž je zachycena.

Bylo by patrně rovněž třeba vyhnout se té tradici, která vede k představě, že dosáhnout určitého vědění je možné pouze tam, kde jsou vztahy moci suspendovány, a že vědění se může rozvíjet pouze vně jejich průniků, jejich požadavků a jejich zájmů. Bylo by patrně třeba vyvarovat se víry, že moc zaslepuje a že na oplátku zřeknutí se moci je jednou z podmínek dosažení vědění. Je třeba spíše připustit, že vědění produkuje moc (a nikoli jen proto, že by ji podporovalo tím, že jí slouží, nebo že by ji aplikovalo, protože je užitečná); neboť moc a vědění implikují přímo jedno druhé; neboť neexistuje vztah moci, aniž se v korelaci k němu konstituuje pole vědění, ani neexistuje vědění, které současně nepředpokládá a nekonstituuje vztahy moci. Tyto vztahy „moci-vědění“ tedy nelze analyzovat na základě poznávajícího subjektu, který by byl či nebyl svobodný vzhledem k systému moci, nýbrž naopak je třeba brát v úvahu, že subjekt, který poznává, předměty poznání a modality poznávání jsou do značné míry

účinky oněch základních implikací moci-vědění a jejich historických proměn. To, co produkuje vědění, užitečné pro moc či vzpurné vůči ní, není zkrátka aktivita poznávajícího subjektu, nýbrž komplex moc-vědění, procesy a zápasy, jež jej prostupují a jimiž je tento komplex utvářen, které determinují jeho formy a oblasti, v nichž je možné vědění.

Analyzovat mikrofyziku moci a pohlcování těla politikou tedy předpokládá, že se zřekneme – pokud se týče moci – opozice násilí a ideologie, metafory vlastnictví, modelu smlouvy či dobytí; že se zřekneme, pokud jde o vědění, opozice mezi tím, co je „zištné“, a tím, co je „nezištné“, modelu poznání a primátu subjektu. Vypůjčíme-li si termín od Pettyho, avšak v jiném smyslu, než jaký mu v 17. století dával on a jeho současníci, mohli bychom snít o politické „anatomii“. Nebylo by to studium státu pochopeného jakožto „tělo“ (s jeho prvky, jeho zdroji a jeho silami), ale ani studium těla a toho, co jej obklopuje, jako malého státu. Pojednávalo by se tu o „politickém těle“ jako souboru materiálních prvků a technik, jež slouží jako zbraně, jako spojovací zařízení, jako komunikace a jako opěrné body pro vztahy moci a vědění, které pohlculi lidská těla a podřizují si je přitom tím, že z nich činí předměty vědění.

Je třeba umístit techniky trestání – ať se zmocňují těla v rituálu tělesného trestání, nebo se zaměřují na duši – v historii politického těla. Je třeba chápat trestní praktiky ne jako následek právních teorií, ale spíše jako kapitolu politické anatomie.

Kantorowitz²²⁾ podal kdysi znamenitou analýzu „těla krále“: je to, podle právní teologie formulované ve středověku, tělo zdvojené, neboť v sobě nese kromě prvku dočasného, jenž se rodí a umírá, ještě jiný, který přetrvává navzdory času a je deklarován jako fyzický, ačkoli nehmatatelný podklad království; okolo této zdvojenosti, jež byla původně

22) E. Kantorowitz, *The King's Two Bodies*, 1959.

blízká christologickému modelu, se organizuje ikonografie, politické teorie monarchie, právní mechanismy, které zároveň rozlišují i spojují v sobě osobu krále s nároky Koruny a s celým rituálem, jenž dosahuje svých nejsilnějších momentů v korunovaci, při pohřbu nebo v ceremoniiach manifestace oddanosti králi. Na druhém pólu bychom si mohli představit tělo odsouzeného; i on má svůj právní status; podněcuje svůj ceremoniál a přivolává celý teoretický diskurz, nikoli však proto, aby založil „nadbytek moci“, jehož nabývá osoba panovníka, nýbrž proto, aby kódoval „chybění moci“, jímž jsou označeni ti, kteří jsou podrobeni trestu. V nejtěmnější oblasti politického pole se rysuje odsouzenec jako symetrická a převrácená figura krále. Bylo by třeba analyzovat to, co bychom mohli k počtu Kantorowitze nazvat „nejmenší tělo odsouzenec“.

Jestliže nadbytek moci na straně krále vyvolává zdvojení jeho těla, neměla by převaha moci, jež je praktikována na těle odsouzeného člověka, podněcovat nějaký jiný typ zdvojení? Zdvojení netělesné, zdvojení „duše“, jak řekl Mably. Historie této „mikrofyziky“ trestní moci by tedy byla genealogií či částí genealogie moderní „duše“. Spíše než vidět v této duši znovuoživené pozůstatky nějaké ideologie bychom tu měli rozeznat aktuální korelativ určité technologie moci nad tělem. Není namístě tvrdit, že duše je iluzí nebo efektem nějaké ideologie. Právě naopak, existuje, má určitou skutečnost, je trvale produkována okolo, na povrchu i uvnitř těla fungováním moci, jež působí na ty, které trestá – anebo v obecnějším smyslu na ty, na něž dohlíží, které cvičí a usměňuje, nad blázny, dětmi, školáky, obyvateli kolonií, nad těmi, kteří jsou připoutáni k výrobním prostředkům a které kontroluje po celý jejich život. Je tu historická skutečnost této duše, která se na rozdíl od duše reprezentované křesťanskou teologií nenarodila provinilá a trestuhodná, ale zrodila se spíše z procedur trestání, dohlížení, uvěznění a donucování. Tato reálná a ne-

tělesná duše není v žádném případě substancí; je to živel, v němž se artikulují účinky určitého typu moci a reference určitého vědění, mechanismus, pomocí něhož vztahy moci umožňují vědění a vědění rozvíjí a posiluje účinky moci. Nad touto skutečností-referencí bylo vybudováno množství rozmanitých pojmů a vyčlenilo se z ní mnoho oblastí analýzy: psychično, subjektivita, osobnost, vědomí atd.; byly na ní vystavěny vědecké techniky a diskurzy; na jejím základě byly zhodnoceny morální požadavky humanismu. Avšak neměli bychom se tu mýlit: duše, iluze teologů, tu nebyla nahrazena skutečným člověkem, předmětem vědění, filozofické reflexe nebo technické intervence. Člověk, o němž se nám tu vykládá a k jehož osvobození jsme vyzýváni, je již v sobě samém důsledkem určité subjektivace, určitého podrobení, mnohem hlubšího, než je on. „Duše“ jej obývá a přivádí k existenci, která je sama jen součástí ovládnutí, jež praktikuje moc na těle. Duše je účinkem a nástrojem politické anatomie; duše je vězením těla.

*

O tom, že trestání obecně a vězení zejména vyzdvihují politickou technologii těla, mne patrně nepoučila ani tak minulost, jako spíše přítomnost. V průběhu posledních let se vězeňské vzpoury objevují takřka po celém světě. Jejich cíle, jejich hesla a průběh v sobě měly zajisté něco paradoxního. Byly to vzpoury proti celé té fyzické mizerii, jež se datuje již více než jedno století: proti zimě, proti nedýchatelnosti a přeplnění, proti zchátralému zdivu, proti hladu, proti bití. Ale byly to také vzpoury proti modelům vězení, proti utišujícím prostředkům, proti izolování, proti lékařské a vzdělávací službě. Byly to vzpoury, jež měly jen hmotné cíle? Byly to rozporuplné revolty proti chátrání, ale i proti komfortu, proti dozorcům, ale i proti psychiatrům? Ve skutečnosti bylo té-

matem všech těchto hnutí těla a hmotné záležitosti, tak jako tomu bylo u bezpočtu diskurzů, jež vězení produkuje už od počátku 19. století. Tyto diskurzy a vzpoury, tyto vzpomínky a invektivy byly ve skutečnosti nesený drobnými, nepatrnými materiálními věcmi. Pro toho, kdo chce, je snadné vidět v tom jen zaslepené požadavky či podezřívát tyto vzpoury z ovlivnění cizími strategiemi. Ve skutečnosti šlo o vzpoury na rovině těla, proti samotné konstrukci vězení. Otázkou nebylo to, zda je prostředí věznice příliš hrubé nebo příliš aseptické, příliš primitivní nebo příliš dokonalé, byla to materialita v té míře, v níž je nástrojem a vektorem moci; byla to celá ta technologie moci nad tělem, kterou již technologie „duše“ – praktikovaná vychovateli, psychology a psychiatry – nedokázala ani maskovat, ani kompenzovat z toho prostého důvodu, že je sama jen jedním z jejích nástrojů. Chtěl bych psát historii právě tohoto vězení, s celým tím politickým pohlcováním těla, jež se soustřeďuje v jeho uzavřené architektuře. Je toto ryzí anachronismus? Ne, považujeme-li psaní historie za vyjádření minulosti v termínech přítomnosti. Ano, považujeme-li to za psaní historie přítomnosti.²³⁾

23) Budu studovat zrození vězení pouze ve francouzském trestním systému. Rozdíly v historických proměnách a v institucích by činily každý pokus o detailní zkoumání příliš náročný a každé úsilí zachytit fenomén jako celek příliš schematické.

KAPITOLA II

LESK A SLÁVA VEŘEJNÝCH POPRAV

Až do Revoluce upravovalo obecné formy vykonávání trestů nařízení z roku 1670. Zde je hierarchie trestů, kterou toto nařízení předepisuje: „Smrt, mučení vedené při vyšetřování důkazů, dočasné galeje, bičování, veřejné odprošení, vyobcování.“ Významnou část tvoří fyzické tresty. Ty jsou ještě obměňovány podle zvyklostí, povahy zločinů a postavení odsouzených. „Trestem smrti se rozumí mnoho druhů smrti: někteří mohou být odsouzeni k oběšení, jiní k useknutí paže, k vyříznutí nebo probodení jazyka a následnému oběšení; jiní, za těžší zločiny, k lámání zaživa a k smrti v kole poté, co byly lámány jejich údy; jiní k lámání až k smrti, jiní ke škrcezení a následnému lámání, jiní k upálení zaživa, jiní k upálení poté, co byli nejprve škrcezeni; jiní k vyříznutí nebo probodení jazyka a následnému upálení zaživa; jiní k roztrhání tahem čtvera koní, jiní k stětí hlavy, konečně jiní k proražení hlavy.“¹⁾ A Soulatges jakoby mimochodem dodává, že existují také lehké tresty, o nichž se nařízení nezmiňuje: zadostiučnění poškozené straně, výstraha, pokárání, krátkodobé uvěznění, vykázání z určitého místa či oblasti, a nakonec peněžité tresty: pokuty či konfiskace.

Nesmíme se však nechat zmást. Mezi tímto arzenálem hrůz a každodenní praxí byla citelná mezera. Přesněji řeče-

1) J. A. Soulatges, *Traité des crimes*, 1762, díl I, s. 169–171.

no, veřejné mučení a popravy neznamenalý zdaleka ty nejfrekventovanější tresty. Viděno dnešním pohledem se může zdát, že rozsudky smrti činily nepochybně významnou část: rozsudky vykonávané v Châtelet v průběhu let 1755–1785 v sobě zahrnovaly hrdelní tresty – lámání v kole, oběšení či upálení na hranici – z 9 až 10 %;²⁾ parlament ve Flandrech odsoudil v letech 1721–1730 k smrti devětatřicetkrát z celkového počtu 260 vynesených rozsudků (a šesta-dvacetkrát z 500 mezi lety 1781 a 1790).³⁾ Nesmíme nicméně zapomínat, že soudní tribunály nacházely dostatek prostředků, jimiž bylo možné zmírnit přísnost předepsaných trestů, jednak tím, že odmítaly pronásledovat takové zločiny, které byly příliš tvrdě trestány, jednak tím, že pozměnily klasifikaci zločinu; někdy i sama královská moc nařizovala neužívat striktně ta nařízení, jež jsou mimořádně krutá.⁴⁾ V každém případě tvořily největší část rozsudků buď vyhoštění, nebo pokuta: v judikatuře, jaká byla v Châtelet (kde se řešily jen relativně těžké delikty), představovalo mezi lety 1755 a 1785 vyhoštění více než polovinu uložených trestů. Jenže velká část těchto netělesných trestů byla provázena dodatečnými tresty, které v sobě zahrnovaly rozměr tělesného trestu: vystavení veřejnému posměchu, pranýřování, železný obojek na pranýři, bičování, vypalování znamení; to bylo pravidlem pro všechna odsouzení na galeje či pro ekvivalentní odsouzení určená ženám – uzavření v útulku; vyhoštění často předcházelo vystavení veřejnému posměchu; pokuta byla obvykle doprovázena bičováním. Nebyly to totiž pouze ony

2) Viz článek P. Petrovitche v *Crime et criminalité en France XVIIe – XVIIIe siècles*, 1971, s. 226n.

3) P. Dautricourt, *La Criminalité et la répression au Parlement de Flandre, 1721–1790*, 1912.

4) Jak naznačuje Choiseul vzhledem k deklaraci z 3. srpna 1764 o tulá-cích (*Mémoire expositif*, B. N. ms. 8129, fol. 128–129).

velkolepé a okázalé popravy, nýbrž i tato forma dodatků, čím útrpné právo manifestovalo svůj význačný podíl na soustavě trestů: každý alespoň trochu vážný trest v sobě musel nést něco z útrpného práva.

Co je to právo útrpné? „Tělesný trest v té či oné míře krutý a bolestivý,“ říká Jacourt. A dodává: „Je nevysvětlitelným jevem, že je takový rozsah lidské představitosti ovládnán barbarstvím a krutostí.“⁵⁾ Snad nevysvětlitelným, ale jistě nikoli výjimečným nebo primitivním. Mučení je jistá technika a nelze jej přirovnávat ke krajnosti bezzákonného násilí. Aby mučení bylo trestem, musí splňovat tři základní kritéria: musí především produkovat určitou míru utrpení, které lze ne-li přesně měřit, tedy alespoň odhadovat, porovnávat a hierarchizovat; smrt je potom vystupňovanou formou mučení, neboť není pouhým prostým zbavením práva na život, nýbrž je příležitostí pro aplikaci krajního, propočítaného utrpení: od popravy stětim – kdy je vše omezeno na jedno gesto probíhající v jediném okamžiku: nulový stupeň mučení – přes oběšení, upálení a lámání v kole, skrze něž se prodlužuje agonie, až k rozčtvrcení, při němž bylo utrpení stupňováno téměř donekonečna; poprava umučením je uměním udržet život v bolesti a utrpení, rozdělit jej na „tisíc smrtí“ a dosáhnout u něj, dříve než opustí tento svět, „té nejvýjimečnější hrůzy z umírání“.⁶⁾ Mučení spočívá v celém umění kvantifikace utrpení. Ale je tu ještě něco navíc: tato produkce utrpení je regulována. Mučení uvádí do korelace zraňování těla, jeho kvalitu, intenzitu, dobu utrpení se závažností spáchaného zločinu, s osobou zločince, s postavením jeho oběti. Existuje tu právní kód utrpení; jestliže jde o trest mučením, nedopadá tento trest na těla náhodně či rovnoměrně;

5) *Encyclopédie*, článek „Právo útrpné“ (Supplice).

6) Vyjádření pochází od G. Ollyffea, *An Essay to Prevent Capital Crimes*, 1731.

je vypočítáván podle detailních pravidel: počet ran bičem, umístění rozpáleného železa, délka agonie při upalování nebo lámání v kole (tribunál rozhodne, má-li být mučený usmrčen ihned, nebo má-li být nechán pomalu umírat, a v kterém okamžiku má být toto gesto slitování vykonáno), jaký druh zohavení má být proveden (uťatá paže, propíchnuté rty nebo jazyk). Všechny tyto rozmanité prvky rozmnožují tresty a jsou kombinovány podle rozhodnutí tribunálů a vzhledem k jednotlivým zločinům: „Dantova poezie uložená v zákonech,“ jak řekl Rossi; v každém případě je to dlouhá perioda fyzicko-trestního vědění. Mučení nadto tvoří součást rituálu. Je prvkem trestní liturgie a odpovídá dvěma požadavkům. Ve vztahu k oběti musí být znamením: buď jizvou, kterou zanechá na těle, nebo podívanou, s níž je spojeno, vede k zahanbení toho, kdo je obětí; dokonce i když je jeho funkcí „očistit“ spáchaný zločin, neodpouští; vyznačuje okolo těla, či lépe přímo na samotném těle odsouzeného nesmazatelná znamení; v paměti lidí se nicméně v každém případě uchová vzpomínka na onu podívanou, na pranýř, na spořádaně sledované mučení a utrpení. A z hlediska justice, která jej ukládá, musí být veřejné mučení zjevné, viditelné pro všechny, téměř jako její triumf. Sama přemíra prováděného násilí je součástí její slávy: to, že má viník při bičování nařkat a křičet, není nějaká zahanbující podružnost, nýbrž obřad, při němž se justice předvádí ve své síle. Odtud pramení bezpochyby i ta mučení, jež probíhají ještě i po smrti: spálení mrtvoly, rozprášení popela ve větru, smýkání těla a jeho vystavení u cesty. Justice pronásleduje tělo až za hranice veškerého možného utrpení.

Trestání právem útrpným nezahrnuje libovolné tělesné trestání: je to diferencovaná produkce utrpení, organizovaný rituál označování obětí a manifestace moci, která trestá; a v žádném případě nejde o rozjitření justice, která by, zapomínajíc na své principy, ztrácela veškeré zábrany. Do těchto „excesů“ mučení vstupuje všechna ekonomie moci.

*

Mučené tělo je nejprve vepsáno do soudního ceremoniálu, jenž musí vynést na světlo pravdu zločinu.

Ve Francii, jako ve většině evropských zemí s výjimkou Anglie, zůstávala veškerá kriminální procedura, včetně rozsudku, utajena: to jest neprůhledná nejen pro veřejnost, nýbrž i pro samotného obviněného. Odvýtjela se bez něho, či přinejmenším bez toho, že by znal obvinění, znění obžaloby, výpovědi svědků nebo důkazy. V řádu trestního práva bylo vědění absolutním privilegiem trestního stíhání. Vyšetřování má být prováděno „co nejpečlivěji a s co největším možným utajením“, praví edikt z roku 1498. Podle nařízení z roku 1670, které shrnovalo, a v jistých bodech ještě zvyšovalo, krutost předcházející epochy, bylo nepřípustné, aby měl obviněný přístup k složkám procesu, nesměl znát totožnost udavačů, nesměl znát povahu usvědčujících výpovědí předtím, než byly podrobeny námitkám, nesměl použít, až do posledních okamžiků procesu, fakta, která by jej ospravedlnila, nesměl mít obhájce, jenž by jednak dozíral na regulérnost procesu, jednak by se podílel na jeho obhajobě v dané věci. Soudní úředník měl na své straně právo přijmout anonymní udání, skrývat před obviněným podstatu obvinění, podrobit jej křížovému výslechu, využívat insinuačí.⁷⁾ Sám ze sebe a ze své všemoci konstituoval úředník pravdu, v které pohltil obviněného; tuto naprosto hotovou pravdu obdrželi soudcové ve formě spisů a zapsaných prohlášení; jediné tyto prvky tvořily v jejich očích důkaz; setkali se s obviněným pouze jednou, když jej vyslyšali před vynesením rozsudku. Utajená a zapsaná forma procedury poukazuje k principu,

7) Až do 18. století byly vedeny dlouhé diskuse o tom, zda je soudci dovoleno u „křížového“ výslechu používat falešných slibů, lží, dvojznačných slov, celou tu listivou soudní kazuistiku.

podle něhož ve věci zločinu bylo stanovení pravdy absolutním právem a výlučnou mocí panovníka a jeho soudců. Ayrault předpokládal, že tato procedura (etablovaná ve své podstatě již v 16. století) měla za základ „strach ze zmatku, křiku a hluku, jež sročený lid zpravidla působil, strach z toho, že nastane nepořádek, dojde k násilí a hněvu vůči stranám, či dokonce vůči soudcům“; král tím chtěl ukázat, že „suverénní moc“, z níž odvozuje své právo trestat, nemůže v žádném případě náležet „množství“. ⁸⁾ Před spravedlností panovníka musel zmlknout každý hlas.

Nicméně tajemství nezabraňovalo tomu, aby při zjišťování pravdy přece jen nemusela být dodržována jistá pravidla. Tajemství dokonce implikovalo, že byl pro trestní důkazy definován přísný model. Celá tradice, jež se objevuje ve středověku, kterou však široce rozvinuli velcí renesanční právníci, předepisovala, jaká musí být povaha a účinnost důkazů. Ještě v 18. století bylo možno nalézt podobné distinkce: důkazy pravdivé, přímé a legitimní (například svědectví) a důkazy nepřímé, opírající se o domněnky, vykonstruované (přesvědčováním); či ještě důkazy zjevné, důkazy význačné, důkazy nedokonalé či slabé; ⁹⁾ nebo dále: důkazy „naléhavé nebo nezbytné“, které nedovolují pochybovat o pravdivosti skutku (to jsou důkazy „úplné“, tedy dva bezúhonní svědkové, kteří tvrdí, že viděli obviněného, jež držel v ruce obnažený a zakrvavený kord, jak opouští místo několik okamžiků poté, co zde bylo nalezeno tělo zemřelého několikrát probodené kordem); přibližné indicie nebo důkazy neúplné, které lze považovat za pravdivé potud, pokud je obviněný nevyvrátí důkazem opačným (důkaz „neúplný“, tedy jeden jediný očitý svědek anebo vyhrožování smrtí, které předcházelo násil-

8) P. Ayrault, *L'Ordre, formalité et instruction judiciaire*, 1576, kniha III, kap. LXXII a LXXIX.

9) D. Jousse, *Traité de la justice criminelle*, 1771, díl I, s. 660.

nému činu); nakonec nepřímé indicie nebo „podpůrné důkazy“, jež sestávají pouze z mínění lidí (zaslechnutí křiku, útěk podezřelého, nesrovnalosti v jeho výpovědích atd.) ¹⁰⁾ Tyto distinkce nejsou jednoduše teoretickými subtilitami. Mají své operativní funkce. Především proto, že každá z těchto indicí, je-li brána sama o sobě a zůstává-li v izolovaném stavu, s sebou může nést určitý typ soudních důsledků: úplné důkazy mohou přivodit jakékoli obvinění; neúplné důkazy mohou vést k uložení trestů „postihujících osobu“, avšak nikdy k trestu smrti; nepřímé a slabé indicie dostačují pouze k vydatí „zatykače“ na podezřelého, ke stanovení dalšího vyšetřování na získání více informací vůči němu, nebo k uložení pokuty. Dále proto, že se mezi sebou kombinují podle přesných pravidel kalkulu: dva neúplné důkazy mohou tvořit jeden důkaz úplný; indicie, za předpokladu, že jich je několik a že si neodporují, se mohou kombinovat tak, aby vytvořily neúplný důkaz; nikdy se však samy o sobě, jakkoli by byly početné, nemohou rovnat důkazu úplnému. Máme zde tedy aritmetiku trestů, která je v mnoha bodech velice pedantická, nicméně poskytuje určitý prostor pro dostatek disputací: dostačuje pro odsouzení k hrdelnímu trestu pouze jeden úplný důkaz, nebo je třeba, aby byl podepřen několika jinými, slabšími indicemi? Jsou dva přibližné důkazy vždy rovny jednomu úplnému? Nebylo by v tomto případě třeba přijmout tři anebo je kombinovat s nepřímými indicemi? Rovněž jsou tu prvky, které mohou sloužit jako indicie pouze u určitých zločinů, jen za určitých okolností a jen ve vztahu k určitým osobám (svědectví je například anulováno, pochází-li od tuláka; je naopak zesíleno, jestliže jde o „důvěryhodnou osobu“ nebo o majitele v případě domovního přestupku). Je to aritmetika modelovaná kazuistikou, jejíž funkcí je definovat, jak může být konstruován soudní důkaz. Na jedné straně

10) P. F. Muyart de Vouglans, *Institutes au droit criminel*, 1757, s. 345–347.

tento systém „legálních důkazů“ činí z pravdy v oblasti trestání výsledek komplexního umění; řídí se takovými pravidly, která mohou znát jedině specialisté, a v důsledku jen zvyšuje princip tajemství. „Nestačí, aby soudce měl jistotu, kterou může mít každý rozumný člověk... Nic není omylnější než tento způsob souzení, který je v případě pravdy jen více či méně podloženým míněním.“ Na druhé straně je však pro soudce přísným omezením; při opomíjení těchto pravidel „by každé obvinění či odsouzení bylo ukvapené, a lze říci, že v jistém smyslu by bylo dokonce nespravedlivé, i kdyby ve skutečnosti obviněný byl vinen.“¹¹⁾ Přejde den, kdy se jedinečnost této pravdy ukáže skandální; jako kdyby se justice nemusela řídit pravidly obecné pravdivosti: „Co by se řeklo o neúplném důkazu v případě věd, které jsou schopné demonstrování? Čím by byl takový neúplný důkaz v geometrii či algebře?“¹²⁾ Nesmíme však zapomínat, že tato formální omezení soudního dokazování byla způsobem vnitřní regulace absolutní a vylučné moci vědění.

Zapsané, tajné, podřízené – při konstruování důkazů – přísným pravidlům je trestní vyšetřování strojem, který produkuje pravdu v nepřítomnosti obžalovaného. Právě díky této skutečnosti povede tato procedura nutně k doznání, ačkoli právo jej striktně nevyžaduje. Ze dvou důvodů: jednak proto, že konstituuje tak silný důkaz, který takřka nepotřebuje doplnění žádným dalším, ani provádění složitých a pochybných kombinací indicií; pokud bylo doznání provedeno v náležité formě, téměř zbavuje žalobce povinnosti předložit

11) Poullain du Parc, *Principes du droit français selon les coutumes de Bretagne*, 1767–1771, díl XI, s. 112–113. Viz též A. Esmein, *Histoire de la procédure criminelle en France*, 1882, s. 260–283; K. J. Mittermaier, *Traité de la preuve*, fr. překlad, 1848, s. 15–19.

12) G. Seigneux de Correvon, *Essai sur l'usage, l'abus et les inconvénients de la torture*, 1768, s. 63.

další důkazy (v každém případě ty nejtěžší důkazy). Dále proto, že jediným způsobem, jakým tato procedura poráží vše svou jednoznačnou autoritou a stává se vítězstvím účinně dopadajícím na obžalovaného, jediným způsobem, jakým pravda uplatňuje veškerou svou moc, je to, že zločinec ze své vůle zrekapituluje svůj vlastní zločin a že označí sám sebe tím, co bylo důmyslně a tajně zkonstruováno soudním vyšetřováním. „Nestačí,“ jak o tom říká Ayrault, jenž neměl příliš rád tyto utajované procedury, „když jsou zločinci spravedlivě potrestáni. Musí, je-li to možné, sami sebe soudit a odsoudit.“¹³⁾ V rámci zločinu, rekonstruovaného v zápisu, hraje zločinec, jenž se přiznal, roli živoucí pravdy. Doznání, čin odpovědného a promluvivšího kriminálního subjektu je doplňující součástí tajného a zapsaného vyšetřování. Odtud pramení důležitost, jakou celá tato procedura inkvizičního typu spojuje s doznáním.

Odtud také nejednoznačnost jeho role. Na jedné straně byly činěny pokusy zavést jej do obecného kalkulu důkazů; zdůrazňovalo se, že není ničím jiným než jedním důkazem mezi ostatními: není to *evidentia rei*; nejenže to nebyl nejsilnější důkaz, ale nemohl ani sám o sobě přinést odsouzení, musel být spojen s dodatečnými indiciemi a domněnkami; neboť bylo mnohokrát prokázáno, že se obviněný prohlásil vinným za zločiny, které nespáchal; soudce tedy musel podniknout doplňující vyšetřování, bylo-li jediné, co měl k dispozici, obvyklé přiznání obviněného. Avšak na druhé straně má přiznání přednost před kterýmkoli jiným důkazem. V jisté míře všechny jiné důkazy přesahuje; jako prvek v kalkulaci pravdy je rovněž aktem, jímž obviněný své obvinění přijímá a uznává tak jeho oprávněnost; transformuje vyšetřování, které bylo provedeno bez přítomnosti obviněného,

13) P. Ayrault, *L'Ordre, formalité et instruction judiciaire*, 1576, kniha I, kap. XIV.

na dobrovolné potvrzení. Skrze doznání zaujímá obžalovaný sám své místo v rituálu produkce trestní pravdy. Jak stanovilo již středověké právo, doznání učiní věc dobře známou a zjevnou. Onu první nejednoznačnost překrývá druhá: jakožto obzvláště silný důkaz nevyžadující pro vynesení rozsudku již nic více než několik doplňujících indicií, redukující na minimum úsilí vyšetřování a mechanismus dokazování, je tedy doznání vyhledávaným prostředkem; pro jeho získání bude použito všech možných způsobů donucení. Avšak musí-li být v této proceduře živá a ústně podaná protiváha zapsaného vyšetřování, musí-li v něm být replika sloužící jako ověření autentičnosti ze strany obžalovaného, musí pak být obklopena zárukami a formalitami. Něco z této transakce se zachovává: proto se vyžaduje, aby doznání bylo „spontánní“, aby bylo vysloveno před kompetentním tribunálem, aby bylo učiněno za plného vědomí, aby neobsahovalo neuskutečnitelné věci atd.¹⁴⁾ Doznáním se obžalovaný angažuje ve prospěch procedury; podepisuje se pod pravdu vyšetřování.

Tato dvojí neurčitost doznání (prvek důkazu a protiváha vyšetřování; výsledek donucení a částečně dobrovolný kompromis) vysvětluje dva hlavní prostředky, jež klasické trestní právo používalo k jeho dosažení: jedním byla přísaha, kterou byl obžalovaný povinován složit před svými vyšetřovateli (pod hrozbou následků křivopřísežnictví před světskou spravedlností nebo před spravedlností boží); druhým mučení (fyzické násilí užitá k dobytí pravdy,

14) V katalogu soudních důkazů se doznání objevuje přibližně mezi 13. a 14. stoletím. Nenalezneme jej ještě u Bernarda de Pavie, avšak již u Hostiemise. Charakteristická je formulace Craterova: „*Aut legitime convictus aut sponte confessus.*“

Ve středověkém právu platilo doznání pouze tehdy, učinil-li jej zletilý člověk a v přítomnosti odpůrce. Viz J. Ph. Lévy, *La Hiérarchie des preuves dans le droit savant du Moyen Âge*, 1939.

jež však v každém případě, aby sloužila jako důkaz, musela být poté zopakována před soudci jakožto „spontánní“ doznání). Na konci 18. století bude mučení zavrženo jako pozůstatek barbarství minulého věku: znamená krutost, která je odsuzována jako „gotická“. Je pravda, že praxe mučení je dávného původu: dozajista ukazuje k inkvizici, možná dokonce až k mučení otroků. Avšak v klasickém právu nefiguruje jako pozůstatek či poskvrna. Má své přesné místo v komplexním mechanismu trestání, v němž procedura inkvizičního typu byla ještě posílena o prvky systému obvinění; v němž zapsaný důkaz vyžaduje orální korelativ; v němž se techniky dokazování prováděné úředníky mísí s procedurami různých zkoušek (ordálií), jimž je obžalovaný podrobován; v němž je od obžalovaného požadováno – v případě potřeby těmi nejdrastičtějšími prostředky donucení –, aby hrál roli dobrovolného partnera; v němž jde zkrátka o to vyrábět pravdu prostřednictvím mechanismu o dvou prvcích – jednak je to vyšetřování vedené tajně soudními autoritami a jednak akt rituálně vykonaný obžalovaným. Tělo obžalovaného, tělo, které mluví a které, je-li to třeba, i trpí, zajišťuje spojení těchto dvou mechanismů; z tohoto důvodu tu bylo, dokud nebyl klasický trestní systém od základů revidován, jen velmi málo radikální kritiky mučení.¹⁵⁾ Mnohem častěji šlo o pouhé nabádání k obezřetnosti: „Otázkou je onen nebezpečný prostředek sloužící k dosažení poznání pravdy; to je důvod, proč by se k němu soudcové neměli uchýlovat bez důkladné úvahy. Nic není více dvojznačné. Jsou viníci, kteří v sobě mají dostatek odolnosti, aby mohli skrývat opravdový zločin...; jsou jiní, nevinní, kteří mohou být si-

15) Nejslavnější je kritika Nicolasova: *Si la torture est un moyen à vérifier les crimes* [O tom, je-li mučení prostředkem k dokazování zločinů], 1682.

lou donucení k tomu, že přiznají zločiny, za něž nenesou viny.¹⁶⁾

Na základě toho lze chápat funkci vyslychání jako mučení pravdy. V první řadě není vyslychání cestou, jak si vynutit pravdu za každou cenu; není to v žádném případě bezuzdné mučení moderních vyšetřování; je zajisté kruté, avšak nikoli divoké. Jde o regulární praxi, která je podřízena přesně definované proceduře; jednotlivé momenty, délka jejich trvání, užívané nástroje, délky provazů, váha závaží, počet pečeti, intervencí úředníka, který výslech provádí – toto vše bylo, s odlišnostmi podle jednotlivých místních zvyklostí, pečlivě kodifikováno.¹⁷⁾ Mučení bylo přesnou soudní hrou. A jako takové, nehledě na inkviziční techniky, se připojovalo ke starým zkouškám, které měly své místo v rámci obžalovacích procedur: ordálie, souboje, boží soudy. Mezi soudcem, který řídí výslech, a podezřelým, jenž je mučen, existuje stále něco na způsob rytířského klání; „postižený“ – takový je termín, jímž je označován mučený – je podrobován sérii zkoušek, jejichž přísnost se stupňuje a v nichž uspěje, jestliže „vydrží“, anebo neuspěje, když se přizná.¹⁸⁾ Ale soudce neukládá mučení, aniž by sám na sebe nebral určité riziko (a není to pouze nebezpečí, že tím přivodí smrt podezřelého); dává totiž v této hře v sázku jednotlivé důkazy, které již shromáždil; neboť pravidlo říká, že pokud obžalovaný „vydrží“ a nepřizná se, soudní úředník je nucen vzdát se obvinění. Mučený zvítězil. Odtud zvyk, jenž byl zaveden u nejtěžších případů, naříditi výslech „s pozastavením důkazů“: v takovém případě

16) Cl. Ferrière, *Dictionnaire de pratique*, 1740, díl II, s. 612.

17) V roce 1729 nařídil Aguesseau výzkum, zjišťující prostředky a pravidla mučení užívané ve Francii. Tento výzkum shrnul Joly de Fleury, B. N., Fondy Joly de Fleuryho č. 258, sv. 322–328.

18) Prvním stupněm mučení bylo předvedení mučících nástrojů. U dětí a lidí starších sedmdesáti let se setrvalo u tohoto stadia.

mohl soudce pokračovat i po proběhnuvším mučení v dokazování domněnek, které již shromáždil; podezřelý se svým odporem nezbavil viny; za jeho vítězství však lze pokládat přinejmenším to, že již nemohl být odsouzen k trestu smrti. Soudce si podržel v ruce všechny své karty vyjma té nejvyšší. *Omnia citra mortem*. Z toho pocházelo doporučení, často udělované soudcům, nepodrobovat výslechu podezřelého, který byl dostatečně přesvědčivě usvědčen z těch nejtěžších zločinů, neboť pokud by dokázal odolávat mučení, soudce by již neměl více právo uložit mu trest smrti, který by si přesto zasloužil; v takovém klání by justice byla poražena: jestliže jsou důkazy dostačující „pro odsouzení takového viníka k trestu smrti“, není možné „ponechávat obvinění náhodě a přistoupit k nejistému výslechu, který často k ničemu nevede; je koneckonců ku prospěchu společnosti a v jejím zájmu potrestat těžké, hanebné a hrdelní zločiny exemplárními tresty“.¹⁹⁾

Pod zdánlivě úporným, rychlým hledáním pravdy nacházíme v klasickém mučení regulovaný mechanismus zkoušky: je to fyzická výzva, která musí rozhodnout, kde je pravda; je-li postižený vinen, nejsou utrpení, která mu ukládá, nespravedlivá; ale je rovněž znakem ospravedlnění, je-li nevinen. Utrpení, konfrontace a pravda jsou v praxi mučení svázány jedno s druhým: spolu zpracovávají tělo postiženého. Hledání pravdy při „výslechu“ je dozajista způsobem, jak dosáhnout nejsilnějšího důkazu mezi všemi – doznání viníka; je to však také bitva, v níž vítězství jednoho protivníka nad druhým rituálně „produkuje“ pravdu. Mučení, jež mělo vést k doznání, obsahovalo něco z vyšetřování, avšak i něco ze souboje.

19) G. du Rousseaud de la Combe, *Traité des matières criminelles*, 1741, s. 503.

Jako by tu byly smíšeny akty vyšetřování a trestání. A to ještě není poslední z paradoxů. Mučení je totiž definováno jako způsob, jak opatřit důkazy, když „určitý proces nevede k dostatečnému potrestání“. Je rovněž zahrnuto mezi tresty; a je trestem tak těžkým, že je v hierarchii trestů v Nařízení z roku 1670 zařazeno ihned po trestu smrti. „Jak může být trest použit jako prostředek?“ budeme se později ptát. „Jak je možné pokládat za trest to, co by mělo být postupem dokazování?“ Důvod je třeba hledat ve způsobu, který trestní justice v klasické době nechávala pracovat při produkování pravdy. Rozličné části důkazu nekonstituovaly tak docela neutrální prvky; nepředpokládaly finální sjednocení v jediném souhrnném důkazu, jenž by přinesl konečnou jistotu o vině. Každá indicie s sebou přinášela část opovržení. Vina se nepočítala od chvíle, kdy byly propojeny všechny jednotlivé důkazy; byla skládána část po části každým z jednotlivých momentů, které dovolovaly rozpoznat viníka. Tak částečný důkaz nenechával podezřelého nevinným ani do té doby, než byl dokončen: činil ho částečně vinným; indicie, byť jen slabá, označovala v případě těžkého zločinu kohokoli za „mírného“ zločince. Trestní dokazování se zkrátka neřídilo dualistickým systémem pravdy a lži; řídilo se principem plynulého stupňování: určitý stupeň, dosažený při dokazování, již stanovoval jistý stupeň viny a následně implikoval jistý stupeň trestu. Podezřelý, už jen tím, že byl podezřelý, zasluhoval vždy nějaký trest; nemohl být jen nevinným objektem podezření. Podezření předpokládalo zároveň ze strany soudce určitý prvek důkazu, ze strany obviněného znaky jistého provinění a ze strany trestu určitou vymezenou formu potrestání. Podezřelý, který zůstal podezřelým, tedy nebyl zcela nevinný, takže byl částečně potrestán. Když byla jednou získána jistá domněnka, bylo možno legitimně rozehrát onu praxi, která v sobě nesla dvojí roli: začít trestat na základě již shromážděných informací a posloužit si tímto počátečním trestem k vy-

mámení té zbývající pravdy. Soudní mučení v 18. století pracovalo v rámci této podivné ekonomie či rituálu, který, vytvářeje pravdu, jde ruku v ruce s rituálem ukládajícím trest. Tělo, podrobované výsledku při mučení, konstituovalo místo aplikace trestu a zároveň místo vynucování pravdy. A tak jako byla domněnka solidárním prvkem vyšetřování a zlomkem viny, regulované utrpení při výsledku bylo zároveň měřítkem trestu a aktem vyšetřování.

*

Avšak, což je kuriózní, toto propojení dvou rituálů skrze tělo pokračovalo, po potvrzení důkazu a vynesení rozsudku, v samotném provádění trestu. Tělo odsouzeného bylo najednou opět podstatnou součástí ceremoniálu veřejného trestání. Je na viníkovi, aby na denním světle snášel své obvinění a pravdu zločinu, jež spáchal. Jeho tělo, ukazované, předváděné, vystavované, veřejně mučené, musí sloužit jako veřejný předmět procedury, která zůstávala až dosud skryta v stínu; skrze ně, na něm se musí stát právní akt čitelný pro všechny. Tato skutečná a pronikavá manifestace pravdy při veřejné exekuci trestů s sebou přinesla v 18. století několik aspektů.

1. Především učinila viníka obřadníkem svého vlastního obvinění. V jistém smyslu mu je uložila vyhlásit a potvrdit tak pravdivost toho, co mu bylo předkládáno: průvod ulicemi, s cedulí zavěšenou na zádech, na hrudi či na hlavě – to vše proto, aby byl připomenut rozsudek; zastavení na rozličných křižovatkách, čtení soudního výroku o vině, veřejné odprošení prováděné před branami kostelů, během něhož odsouzený okázale doznával svůj zločin: „bosý, oblečený jen v košili, drže pochodeň, na kolenou, mluví a vyznává, jak zlovolně, hrůzně, proradně a úmyslně spáchal velmi ohavný zločin atd.“; vystavení na kůlu, kde jsou připomínány činy

a rozsudky; a opětovné čtení rozsudku pod šibenicí; ať jde o prosté pranýřování či o upálení na hranici a lámání v kole, odsouzený předvádí veřejně svůj zločin a spravedlnost, jež mu byla uložena, tím, že je nese fyzicky na svém těle.

2. Ještě jednou se opakuje scéna doznání. Vynucená proklamaace veřejného odprošení se zdvojuje spontánním a veřejným uznáním. Veřejné mučení je stanoveno jako okamžik pravdy. Tyto poslední okamžiky, kdy odsouzený již neměl co ztratit, byly získávány pro plné světlo pravdy. Již po vynesení rozsudku mohl ještě soud rozhodnout o novém mučení, v zájmu vynucení si jmen případných společníků. Předpokládalo se rovněž, že ve chvíli, kdy odsouzený vystoupí na popraviště, bude moci požádat o odklad, aby mohl učinit nová přiznání. Veřejnost tento nový obrat v poznání pravdy očekávala. Mnozí odsouzení této možnosti využili pro získání jistého času, jako Michel Barbier, obviněný z ozbrojeného přepadení: „Pohlédl drze směrem k popravišti, přičemž prohlásil, že zajisté nebylo postaveno pro něj, neboť on je nevinný; žádal nejprve, aby se mohl vrátit do síně, kde pouze půl hodiny mlel páté přes deváté a stále se pokoušel najít způsob, jak se ospravedlnit; poté, poslán zpět k mučení, vystoupil na popraviště s rozhodným výrazem, když se však uviděl vysvlečený z šatů a připoutaný ke kříži, připravený k ranám holí, požádal, aby mohl být ještě jednou odveden do oné síně, a tam se nakonec doznal ke svému zločinu, a prohlásil dokonce, že je vinný ještě z dalšího násilného činu.“²⁰⁾ Funkcí skutečného veřejného mučení bylo odhalit pravdu; v tom navazovalo, dokonce před očima veřejnosti, na práci vyslychání. Připojovalo k obvinění signaturu toho, kdo byl obviněn. Úspěšně provedené mučení ospravedlňuje justici v tom, že zveřejňuje pravdu zločinu na samotném těle mučeného. Příkladem správně odsouzeného člověka může být Fra-

20) S. P. Hardy, *Mes loisirs*, 1778, B. N. ms. 6680–87, díl IV, s. 80.

nois Billiard, vrchní poštovní pokladník, který zavraždil v roce 1772 svou ženu; kat se snažil skrýt jeho tvář, aby jej uchránil před útoky davu: „V žádném případě, řekl, mi tento trest, který jsem si plně zasloužil, nebyl uložen proto, abych se skrýval před veřejností... K tomu si oblékl smuteční šaty na počest smrti své ženy... na nohy si obul zcela nové střevíce, nechal se nakadeřit a napudrovat a projevoval tak zdrženlivé a úctyhodné chování, že ti, kteří měli možnost vidět jej z největší blízkosti, tvrdili, že musí být buď nejdokonalejším křesťanem, nebo největším ze všech pokrytců. Cedule, kterou nesl na své hrudi, se nachýlila, a bylo vidět, jak ji sám narovnal, nepochybně proto, aby ji bylo možné snáze přečíst.“²¹⁾ Jestliže každý z herců hraje správně svou roli, má trestní ceremonie účinek dlouhého veřejného doznání.

3. Přišpendlila veřejné mučení k samotnému zločinu; ustanovila od jednoho k druhému řadu dešifrovatelných vztahů. Bylo to vystavení mrtvoly odsouzeného na místě jeho zločinu, nebo na nejbližším rozcestí; provedení poprav v témže místě, kde byl zločin spáchán – jako v případě studenta, který v roce 1723 zabil několik osob a u něhož tribunál v Nantes rozhodl zřídit popraviště před branou hostince, ve kterém tyto vraždy spáchal.²²⁾ Bylo tu využití „symbolického“ mučení, kde forma exekuce odkazovala k povaze zločinu: rouhačům byl propíchnut jazyk, nevěstky byly upalovány, vrahovi byla uříznuta ruka, kterou zavraždil; někdy byl spolu s odsouzeným vystaven i nástroj jeho zločinu – tak byla Damiensova pověstná malá dýka napuštěna sírou a byla mu vložena do provinilé ruky, aby byla spálena spolu s ním. Jak poznamenal Vico, tvořila tato stará judikatura „úplnou poetiku“.

21) S. P. Hardy, *Mes loisirs*, 1778, díl I, s. 327 (pouze I. díl byl vytištěn).

22) Municipální archivy města Nantes, F. F. 124. Viz P. Parfouru, *Mémoires de la société archéologique d'Ille-et-Vilaine*, 1896, díl XXV.

Na pomezí tohoto výčtu nacházíme několik případů potrestání viníka téměř divadelní reprodukcí zločinu: stejné nástroje, stejné skutky. Justice tak před očima veřejnosti opakovala zločin prostřednictvím veřejné popravky, zveřejňovala jej v jeho pravdě a zároveň jej anulovala ve smrti viníka. Dokonce ještě na sklonku 18. století, v roce 1772, můžeme nalézt rozsudky, jako je tento: služka z Cambrai, která zavraždila svou paní, byla odsouzena k tomu, aby byla na místo popravky dopravena vozem „sloužícím k odvážení odpadků ze všech nároží“; byla tam „šibenice, u jejíchž pat stála přistavena tatáž lenoška, na níž seděla řečená paní de Laleu, její paní, ve chvíli, kdy ji ona zavraždila; a když byla dopravena na místo, soudní vykonavatel Nejvyššího soudu jí usekl pravou ruku a v její přítomnosti ji vhodil do ohně, a bezprostředně poté ji čtyřmi ranami udeřil sekáčkem na maso, který jí posloužil k zavraždění již řečené paní de Laleu, z nichž první dvě rány dopadly na hlavu, třetí do pravého předloktí a čtvrtá do prsou; když toto bylo vykonáno, byla pověšena a škrcena na výše řečené šibenici až k smrti; a dvě hodiny po smrti bylo její mrtvé tělo snato a její hlava u pat řečené šibenice na uvedeném popravišti byla uříznuta tím sekáčkem na maso, jenž jí sloužil k zavraždění její paní, a ta hlava pak vystavena na kůlu dvacet stop za branou řečeného Cambrai, na dohled z cesty, která vede do Douai, a zbytek těla dán do pytle a zakopán nedaleko řečeného kůlu do hloubky deseti stop.“²³⁾

4. Konečně pomalost mučení, jeho peripetie, křik a utrpení odsouzeného hrají podle soudního rituálu roli konečného důkazu. Jako každá agonie i tato, jež se odehrává na popravišti, vypovídá jistou pravdu: avšak tím intenzivněji, že si ji vynucuje bolest; s o to větší přísností, neboť se nachází přesně v bodě spojení mezi soudem lidským a soudem božím;

23) Citováno v P. Dautricourt, *La Criminalité et la répression au Parlement de Flandre 1721-1790*, 1912, s. 269-270.

a s o to větší jasností, protože se odehrává na veřejnosti. Utrpení, kterým je vystaven odsouzený při mučení, jsou pokračováním těch, která podstoupil při předchozím vyslýchání; nicméně při výslechu nebyla ještě hrána tak vysoká hra a bylo možné zachránit si život; nyní je již smrt jistá, jde o záchranu duše. Již začala hra věčnosti: mučení anticipuje tresty z onoho světa; ukazuje, jaké jsou; je to divadlo pekla; výkřiky odsouzeného, jeho vzpoura, jeho rouhání již vyznačují jeho neodvratný osud. Ale vezdejší bolesti mohou také znamenat pokání, které zmírní tresty na onom světě: takové mučednictví, je-li navíc doprovázeno rezignací, neponechá Bůh bez povšimnutí. Krutost pozemského trestání se vyvozuje z trestu budoucího; rýsuje se v něm příslib odpuštění. Lze však říci: nejsou tato hrůzná utrpení znakem toho, že Bůh odsouzeného zanechal v lidských rukou? A vzdáleny tomu, aby zaručovaly budoucí rozhrěšení, představují tato utrpení spíše bezprostřední zatracení; takže zemřeli odsouzený rychle, bez prodlužované agonie, není to důkaz, že si jej Bůh přál ochránit a zabránit tomu, aby propadl beznaději? Je tu tedy jistá dvojznačnost tohoto utrpení, které může znamenat stejně tak pravdu zločinu, jako omyl soudců, dobrotu nebo špatnost zločince, shodu či rozpor mezi soudem člověka a soudem božím. Odtud pramení ona ohromná zvědavost, která žene diváky k popravišti a k utrpení, které se tam jejich pohledu nabízí; tam je rozluštěna otázka zločinu a nevin, minulosti a budoucnosti, světa vezdejšího a věčnosti. Okamžik pravdy, po níž se tážou všichni přihlížející: každé slovo, každý výkřik, doba trvání agonie, tělo kladoucí odpor, život, jenž se od něj nechce odtrhnout, to vše vytváří znak; byl zde ten, který přežil „šest hodin vpletený v kole a který si nepřál, aby jej popravčí, jenž ho nepochybně podle své nejlepší vůle utěšoval a dodával mu odvahy, opustil na jediný okamžik“; ten, který „zemřel s pocitý pravého křesťana a který projevil tu nejupřímnější lítost“; ten, který „skončil

v kole hodinu poté, co tam byl vpleten; říká se, že přihlízející byli pohnuti zjevnými projevy zbožnosti a lítosti, jež činil“; ten, který po celou cestu až k popravišti podával ta nejpřesvědčivější znamení lítosti, ale poté, co byl zaživa připoután ke kolu, nepřestával „ze sebe vyrážet ty nejhrůznější výkřiky“; nebo ještě žena, která „si zachovávala rozvahu až do chvíle čtení rozsudku, avšak jejíž hlava se poté zcela pomátla; když byla oběšena, nacházela se již ve stavu naprostého šílenství“.²⁴⁾

Kruh se uzavřel: od vyslýchání k popravě tělo produkuje a reprodukuje pravdu zločinu. Nebo přesněji ustavuje prvek, který napříč celou touto hrou rituálů a zkoušek svědčí o tom, že se stal zločin, vypovídá, že sám obviněný jej spáchal, ukazuje, že jej nese vepsaný na sobě a v sobě, podporuje vykonání trestu a manifestuje jeho účinky tím nejviditelnějším způsobem. Několikrát mučené tělo zajišťuje syntézu reality skutků a pravdy vyšetřování, soudních spisů a řeči zločince, zločinu a trestu. Je to tedy podstatný prvek v trestní liturgii, v níž musí ustanovit partnera v proceduře uspořádané okolo ohromujících práv vládce, trestního stihání a utajení.

*

Veřejné mučení a poprava musejí být rovněž chápány jako politický rituál. Jsou součástí, dokonce i v méně významných případech, ceremoniálů, jimiž se manifestuje moc.

Trestný čin podle práva z klasické doby je nezávisle na tom, jaké škody mohl případně způsobit, dokonce nezávisle na tom, jaký zákon byl při něm porušen, především křivdou spáchanou na tom, kdo právo uplatňuje: „I za předpokladu,

24) S. P. Hardy, *Mes loisirs*, 1778, díl I, s. 13; díl IV, s. 42; díl V, s. 134.

že by nikomu nebylo ukřivděno a nikdo nebyl poškozen, byl-li spáchán nějaký čin, který zákon zapovídá, je to přestupek, který vyžaduje nápravy, neboť je tím porušeno právo suverénního vládce a je tak poškozena důstojnost jeho charakteru.“²⁵⁾ Zločin útočí, kromě bezprostřední oběti, také na vládce; útočí na něj osobně, poněvadž zákon představuje vůli panovníka; útočí na něj fyzicky, neboť moc zákona je mocí vladaře. Protože „aby mohl v tomto království platit zákon, je nezbytně nutné, aby pocházel přímo od panovníka, či přinejmenším aby byl potvrzen pečeti jeho autority“.²⁶⁾ Intervence panovníka tedy není arbitráží mezi dvěma protivníky; je to dokonce mnohem více než zásah ve prospěch respektování práv každého jednotlivce; je to přímá odpověď tomu, kdo jej napadl. „Uplatňování moci panovníka při trestání zločinů je bezpochyby jednou z nejdůležitějších složek vykonávání spravedlnosti.“²⁷⁾ Potrestání tedy nelze ztotožňovat, a dokonce ani poměřovat s nápravou škody; je třeba, aby v trestu byla vždy přinejmenším část náležející vladaři: dokonce i když se spojuje s předpokládanou nápravou, konstituuje nejdůležitější prvek trestního vyřešení zločinu. Avšak tato část, náležející vladaři, není sama o sobě jednoduchá: na jedné straně implikuje nápravu křivdy, která byla spáchána na jeho království (jakožto nastolení rozvratu a jako nebezpečný příklad je tato význačná křivda nesrovnatelná s tou, která byla spáchána vůči soukromé osobě); na straně druhé ale také implikuje to, že král vykoná pomstu za potupu, jež byla namířena proti jeho osobě.

Právo trestat tedy bude jedním z aspektů práva, které má panovník k tomu, aby vedl válku se svými nepřáteli: právo

25) P. Risi, *Observations sur les matières de jurisprudence criminelle*, 1768, s. 9, s odkazem na Cocceia, *Dissertationes ad Grotium*, XII, § 545.

26) P. F. Muyart de Vouglans, *Les Lois criminelles de France*, 1780, s. xxxiv.

27) D. Jousse, *Traité de la justice criminelle*, 1777, s. vii.

trestat vychází z onoho „práva meče, z té absolutní moci nad životem či smrtí, kterou římské právo nazývá *merum imperium*, právo, ve jménu kterého nechává vladař provádět svůj zákon nařizující trestání zločinu“.²⁸⁾ Avšak potrestání je také způsobem vykonání pomsty, která je zároveň osobní i veřejná, protože fyzicko-politická síla panovníka je v jistém smyslu v zákoně přítomna: „V definici samotného zákona vidíme, že nesměruje pouze k obraně, nýbrž i k pomstě za opovrhování jeho autoritou potrestáním těch, kdo překročí jeho zákony.“²⁹⁾ Při provádění i toho nejregulérnějšího trestu, a to i v nejpřísnějším ohledu k právním normám, kralují aktivní síly msty.

Veřejné mučení a poprava mají tedy právně-politickou funkci. Jde tu o ceremoniál, kterým se rekonstruuje na okamžik poškozená suverenity vládců. Restauruje se tato suverenity tím, že se manifestuje ve vší své zjevnosti. Veřejná poprava, tak běžná a všední, jak jen mohla být, se zařazovala do celé řady velkých rituálů skrývané a znovunastolované moci (korunovace, vstup krále do dobytého města, podrobení vzpurných lidí); nad zločinem, který zneuctil panovníka, rozvinula před očima všech nepřemožitelnou sílu. Jejím cílem není ani tak znovunastolit rovnováhu, jako spíš až k nejzávažšímu bodu rozvinout nesouměřitelnost mezi člověkem, který se odvážil překročit zákon, a všemocným panovníkem, který uplatňuje svou sílu. Ačkoli náprava škody způsobené soukromníkovi přestupkem musí být přiměřená, ačkoli rozsudek musí být spravedlivý, provedení trestu se koná nikoli proto, aby byla nabídnuta podívaná zachovávající míru, ale taková, která ukazuje nerovnováhu a exces; v této trestní liturgii musí být zřejmé okázalé potvrzení moci a její niterné nadřazenosti. A tato nadřazenost není jednoduše nadřaze-

28) P. F. Muvart de Vouglans, *Les Lois criminelles de France*, 1780, s. xxxiv.

29) *Tamtéž*.

ností práva, nýbrž je to nadřazenost fyzické síly panovníka vrhající se na tělo svého nepřítele a ovládající jej: překročí-li zákon, útočí narušitel na samotnou osobu vladaře; a je to tato osoba – nebo přinejmenším ti, jimž svěřila svou moc –, kdo se zmocňuje těla odsouzeného, aby je ukázal poznamenané, zbité, zlomené. Trestní ceremoniál je proto projevem naprostého „teroru“. Když právníci 18. století začínali svou polemiku s reformátory, předkládali restriktivní a „modernistickou“ interpretaci fyzické krutosti trestů: jsou-li nutné kruté tresty, je to proto, že jejich příklad se musí vepsat hluboko do srdcí lidí. Přesto však to, co bylo až do té doby v pozadí těchto praktik mučení, nebyla ekonomie příkladu v tom smyslu, v jakém byla chápána v epoše ideologů (že by reprezentace trestu měla převažovat nad svůdností zločinu), nýbrž politika hrůzy: skrze tělo zločince nechat všechny pocítit neomezenou přítomnost vládců. Veřejné mučení nenastolovalo znovu spravedlnost; reaktivovalo moc. V 17. století a ještě na počátku osmnáctého nebylo tedy, s celým svým divadlem hrůzy, rozhodně jen nedostatečně vymýceným reziduem jiného věku. Jeho urputnost, jeho podívaná, tělesné násilí, neomezená hra sil, pečlivý ceremoniál, zkrátka celý jeho aparát se vpisoval do politického fungování trestání.

Odtud lze porozumět některým charakteristikám liturgie veřejného mučení; především důležitosti rituálu, jenž musel veřejně rozvinout svou okázalost. Nic z tohoto triumfu zákona nesmělo zůstat skryto. Epizody tohoto rituálu byly tradičně tytéž, a přesto při předčítání rozsudku jejich výčet nikdy nescházel, natolik byly důležité v trestním mechanismu: průvody, zastavení na rozcestích a před branami kostelů, veřejné předčítání rozsudku, pokleknutí, hlasité vyznání lítosti nad urážkou Boha a krále. Stávalo se, že otázky přednostního práva a etikety byly stanoveny samotným tribunálem: „Úředníci přijedou na koni podle zde uvedeného řádu, a sice: na čele dva policejní seržanti; dále postižený; za ním na-

levo budou společně pochodovat Bonfort a Le Corre, kteří udělají místo soudnímu zapisovateli, jenž pojedě za nimi, a takto pojedou až na veřejné prostranství na tržišti, na kterémžto místě bude provedena poprava.³⁰⁾ Tento pedantický ceremoniál je přece jistým, zcela zjevným způsobem nejen ceremoniálem soudním, ale také vojenským. Královská justice se ukazuje jako justice vyzbrojená. Meč, který trestá viníka, je také mečem, jenž ničí nepřátele. Veřejné mučení obklopuje celý vojenský aparát: jezdecké hlídky, biřicové, poddůstojníci, vojáci. Jde samozřejmě o to zabránit každému útěku či projevu síly; jde také o to zamezit ze strany davu projevům sympatií, pokoušejícím se odsouzeného zachránit, ale i vzplanutí hněvu, které by jej bezprostředně ohrožovalo na životě; avšak jde také o to připomenout, že v každém zločinu je již obsažena i vzpoura proti zákonu a že každý zločinec je tudíž nepřítelem vladaře. Všechny tyto důvody – ať už jsou projevem opatrnosti v určité konkrétní situaci či funkcí při rozvíjení rituálu – činí veřejnou popravu něčím více než jen záležitostí justice, činí ji manifestací síly; či přesněji je to justice jakožto fyzická, materiální a obávaná síla panovníka, jež se zde ukazuje. Ceremoniál veřejného mučení nechává zazářit v plném světle vztah síly, která propůjčuje svou moc zákonu.

Jakožto rituál ozbrojeného zákona, kde se vladař ukazuje zároveň a neoddělitelným způsobem ve dvojím aspektu jako hlava justice a jako vojevůdce, má veřejná poprava dvě tváře: tvář vítězství a tvář boje. Na jedné straně okázale završuje válku mezi zločincem a panovníkem, jejíž výsledek byl již předem rozhodnut; musí manifestovat neomezenou moc panovníka nad těmi, které redukuje na bezmocné. Tato nesouměrnost, ireverzibilní nerovnováha sil patřila k funkcím veřejného mučení. Tělo vyhlazené, redukováno na prach

30) Citováno v A. Corre, *Documents pour servir à l'histoire de la torture judiciaire en Bretagne*, 1896, s. 7.

a rozprášené ve větru, tělo donekonečna destruované kousky po kousku panovnickou mocí tvořilo nejen ideální, ale i skutečnou hranici trestání. Vezměme například velkolepé mučení spojené s popravou Massoly, jež se uskutečnilo v Avignonu a jež patřilo mezi první z těch, které vyvolaly vlnu rozhořčení mezi současníky; ukázalo se očividně jako paradoxní, neboť se odvíjelo téměř celé až po smrti odsouzeného a protože justice tu neučinila nic jiného, než že nad mrtvolou rozehrála své velkolepé divadlo, rituální oslavu své síly: odsouzený byl připoután ke kůlu s páskou na očích; všude okolo na popravišti stály kůly se železnými háky. „Zpovědník promluvil k postiženému šeptem a ihned poté, co mu dal požehnání, popravčí železnou palicí, jaké se užívá na jatkách, udeřil nešťastníka vší silou do spánku a ten padl mrtev; v tu chvíli přistoupil *mortis exactor* s velikým nožem a rozřízl mu hrdlo, jež se mu zalilo krví; takto sledování oné podívané nahánělo hrůzu; vytrhal mu šlachy až k oběma pažím a poté mu rozpáral břicho, odkud vyrval srdce, játra, slezinu, plíce, které zavěsil na železný hák a rozřezal je a rozsekal na kousky, jež poté zavěšoval na další háky tak, jak je řezal, tedy tak, jak se to dělá při porcování zvířete. Ať se na to dívá, kdo je takové podívané schopen.“³¹⁾ Formou explicitních odkazů k řeznictví je tu infinitezimální destrukce těla spjata s podívanou: každý kousek je tu vystaven jako na řeznickém stole.

Veřejné mučení se uskutečňovalo v celém ceremoniálu triumfu; ale neslo v sobě jako dramatické jádro svého monotónního průběhu scénu konfrontace: je to přímá a bezprostřední akce, prováděná popravčím na těle „postiženého“. Jistě, akce kódovaná, poněvadž zvyklost, a často zcela explicitním způsobem i rozsudek, předepisovaly nejdůležitější

31) A. Bruneau, *Observations et maximes sur les matières criminelles*, 1715, s. 259.

epizody. A přece si zachovávalo i něco z bitvy. Popravčí není prostě ten, kdo uplatňuje zákon, nýbrž ten, kdo rozvíjí sílu; je vykonavatelem násilí, které je užito, aby jej ovládlo, proti násilí zločinu. Je materiálně, fyzicky nepřítelem tohoto zločinu; nepřítelem někdy soucitným, jindy zarputilým. Damhoudère si, spolu s mnoha současníky, stěžoval, že katové projevují „veškerou svou krutost vůči postiženým zločincům, bijí je a zabíjejí, zacházejí s nimi, jako kdyby měli ve své moci zvířata.“³²⁾ Po dlouhou dobu se tato zvyklost neztratí.³³⁾ A je tu ještě prvek výzvy a zápasu, obsažený v ceremoniálu veřejné popravy. Jestliže kat triumfuje, jestliže se mu podaří useknout jedinou ranou hlavu, kterou má srazit, „ukazuje ji poté davu, pokládá ji zpět na zem a kyne publiku, které mu za to potleskem aplauduje“.³⁴⁾ Naopak, jestliže neuspěl, jestliže se mu nepodařilo zabít „postiženého“ tak, jak po něm bylo žádáno, byl podroben trestu. To byl případ Damiensova kata, který, protože nedovedl rozčtvrtit svého „postiženého“ podle pravidel, jej musel rozřezat dýkou; proto byly koně popraveného, jež byly přislíbeny katovi, zkonfiskovány a prodány ve prospěch chudých. O několik let později vystavil popravčí z Avignonu přehnanému utrpení tři bandity, velmi obávané zločince, které měl pověsit; přihlížející se nicméně rozhněvali a podali na něj udání; aby byl potrestán, ale také proto, aby byl ochráněn před pomstou davu, byl kat vsazen do věze-

32) J. de Damhoudère, *Pratique judiciaire ès causes civiles*, 1572, s. 219.

33) *La Gazette des tribunaux*, 6. července 1873, informuje, podle *Journal de Gloucester*, o „krutém a nechutném“ chování popravčího, který poté, co byl odsouzenec oběšen, „popadl jeho tělo za ramena, prudce je rozhoupal dokola a několikrát do něj udeřil rka: ‚Tak co, ty starý blázne, už jsi dost mrtvý?‘ Potom se otočil k zástupům přihlížejících a udělal pro jejich pobavení několik neslušných gest.“

34) Scéna zasmenaná T. S. Gueullem během popravy exempta Montignyho v roce 1737. Viz R. Anchel, *Crimes et châtements au XVIIIe siècle*, 1933, s. 62–69.

ni.³⁵⁾ V pozadí tohoto potrestání nešikovného kata se rýsuje jistá tradice, která je nám stále ještě blízká: žádá si, aby v případě, kdy popravčí selže, byl odsouzenému trest prominut. Byl to zvyk, který se zcela jasně ustavil v některých zemích.³⁶⁾ Lidé často očekávali, že bude tento zvyk uplatněn a že se podaří zachránit odsouzeného, který tak unikne smrti. Aby se odstranil jak tento zvyk, tak ono očekávání, bylo třeba prosadit rčení, že „šibenice svou kořist nepustí“; bylo nutné postarat se o to, aby v rozsudcích smrti byly zavedeny výslovné příkazy: „bude pověšen a škrcen, až dokud se nedostaví smrt“, „až k zániku života“. A juristé jako Serpillon či Blackstone trvali v polovině 18. století na tom, aby katova chyba nemusela pro odsouzeného znamenat záchranu života.³⁷⁾ Také něco ze zkoušky a z božího soudu ještě zůstávalo zakódováno v ceremoniálu popravy. Ve své konfrontaci s odsouzeným byl popravčí trochu jako králův rytíř. Rytíř nicméně nepřiznaný a neuznávaný: tradice tomu, jak se zdá, chtěla, aby katovy pověřovací listiny po opatření pečeti nebyly položeny na jeho stůl, nýbrž hozeny na zem. Jsou známy všechny zákazy, jež obklopovaly tuto „zcela nezbytnou“, a přesto „nepřirozenou“ službu.³⁸⁾ Být katem znamenalo v jistém smyslu být mečem královým, avšak znamenalo to také sdílet hanbu se svým protivníkem. Panovnická moc, která

35) Viz L. Duhamel, *Les Exécutions capitales à Avignon au XVIIIe siècle*, 1890, s. 25.

36) V Burgundsku například viz Chassanée, *Consuetudo Burgundi*, sv. 55.
37) F. Serpillon, *Code criminel*, 1767, díl III, s. 1100. Blackstone říká: „Je zřejmé, že když zločinec odsouzený k trestu smrti oběšením při provádění trestu unikl smrti díky neobratnosti exekutora, šerif je povinen opakovat exekuci, neboť nebyl naplněn rozsudek; a je-li ponechán průchod nějakému falešnému soucitu, otevírá se tím možnost nekonečného množství různých spiknutí.“ (*Commentaire sur le Code criminel d'Angleterre*, fr. překlad, 1776, s. 201.)

38) Ch. Loyseau, *Cinq livres du droit des offices*, vyd. z roku 1613, s. 80–81.

mu přikazovala zabít a která zabíjela skrze něj, v něm nebyla přítomná; neidentifikovala se s jeho urputností. A nikdy se neukazovala s větší nádherou, než když přerušovala katovo gesto omilostňujícím dopisem. Krátká doba, která obvykle dělila vynesení rozsudku od popravu (často jen několik hodin), způsobovala, že omilostnění přicházelo většinou v úplně poslední chvíli. Ceremoniál však byl, s pomalostí, s jakou se odvíjel, nepochybně takto zařízen také proto, aby takovou eventualitu umožňoval.³⁹⁾ Odsouzení v to doufali, a aby celý případ prodloužili, prohlašovali ještě i při vstupu na popravě, že musí učinit další odhalení. Když si lidé omilostnění přáli, dovolávali se ho hlasitými výkřiky, snažili se oddálit poslední okamžik, očekávali příjezd posla přinášejícího královský rozkaz zapečetěný zeleným voskem a v případě potřeby se pokoušeli vzbudit přesvědčení, že posel již brzy dorazí (to se stalo během poprav osob odsouzených za vzbouření proti únosům děti 3. srpna 1750). Panovník je v exekuci přítomen nejen jako moc, která vykonává pomstu zákona, ale i jako moc, která může zastavit jak zákon, tak pomstu. On sám musí zůstat pánem nad smytím urážek, spáchaných na jeho osobě; ačkoli je pravda, že svěřil těmto tribunálům starost o uskutečňování své moci konat spravedlnost, neodcizil se jí; zachoval si ji úplně, aby mohl jakýkoli trest zrušit, stejně jako ho nechat dolehnout na odsouzeného v celé jeho tíži.

Musíme chápat veřejné mučení v té podobě, v jaké bylo rituálem ještě v 18. století, jako politické konání. Logicky se zapisovalo do trestního systému, v němž panovník, přímo či ne-

39) Viz S. P. Hardy, *Mes loisirs*, 30. leden 1769, s. 125 vytištěného I. dílu; 14. prosinec 1779, díl IV, s. 229; R. Anchel, *Crimes et châtements au XVIIIe siècle*, s. 162–163, vypráví příběh Antoina Bouletteixe, který stál již pod šibenicí, když dorazil jezdec přinášející onu pověstnou listinu. Za volání „Ať žije král!“ byl Bouletteix doveden do krémy, zatímco soudní zapisovatel pro něj uspořádal sbírku do svého klobouku.

přímo, vyžadoval tresty, rozhodoval o nich a vykonával je v té míře, v jaké byl právě on prostřednictvím zákona zasažen zločinem. V každém přestupku je jistý *crimen maiestatis* a i v tom nejmenším zločinu existuje potenciálně malá kralovražda. A naopak, kralovrah není nic více ani nic méně než absolutní či totální zločinec, neboť místo toho, aby útočil – tak jako kterýkoli jiný delikvent – na partikulární rozhodnutí či vůli panovníka, útočí na samotný princip zosobněný vladařem. Ideální trest pro kralovraha by musel tvořit sumu všech možných mučení. Byla by to nekonečná msta: francouzské zákony nepředpokládaly nikdy pevně stanovený trest pro tento druh monstrozity. Pro Ravaillaka bylo nutné takový trest vymyslet postupným kombinováním těch nejkrutějších trestů, jaké kdy byly ve Francii praktikovány. Pro Damiense bylo třeba si představit ještě hrůznější ukrutnosti. Byly vypracovány návrhy, avšak byly posouzeny jako málo dokonalé. Opakovala se tedy scéna s Ravaillakem. A je nutné uznat, že byla zmírněna, pokud pomyslíme na to, jak byl v roce 1584 vrah Viléma Oranžského vydán napospas nekonečné pomstě. „Prvního dne byl veden na náměstí, kde se nacházel kotel plný vroucí vody, do níž mu byla ponořena ta paže, kterou spáchal svůj zločin. Nazítrí mu byla paže uřata a padla mu k nohám, načež ji neustále odkopával pryč, odshora dolů a zpět po popravě; třetího dne byl trápen kleštěmi zepředu na prsou a na ramenou; čtvrtého dne byl trápen kleštěmi zezadu na ramenou a na hýždích; a takto následovně byl tento člověk mučen po dobu osmnácti dnů.“ Poslední den byl vpleten v kolo a „bit palicí“ (*mailloté*). Po šesti hodinách stále ještě žádal o vodu, kterou však nedostal. „Nakonec byl požádán královský hrdelní soudce, aby vše dokonal a oběsil jej; to proto, že jeho duše neměla být zbavena naděje a zcela ztracena.“⁴⁰⁾

40) Brantôme, *Mémoires. La vie des hommes illustres*, vyd. z roku 1722, díl II, s. 191–192.

Není pochyb o tom, že existence veřejných poprav byla spjata s něčím zcela odlišným než s touto vnitřní organizací. Rusche a Kirchheimer v tom právem vidí důsledek způsobu výroby, v němž pracovní síla, a tedy lidské tělo, nepředstavovala ani užitek, ani tržní hodnotu, neboť ty jí byly uděleny až ekonomii průmyslového typu. Je také jisté, že ono „opovrhování“ tělem odkazuje k obecnému postoji vzhledem k smrti; a v tomto postoji lze rovněž rozpoznat jak hodnoty vlastní křesťanství, tak i demografickou, a v jistém smyslu dokonce biologickou situaci: řádění nemocí a hladu, periodicky se opakující masakry způsobené epidemiemi, vysoká dětská úmrtnost, křehkost bio-ekonomické rovnováhy – to vše způsobilo, že smrt se stala blízkou, a podnítilo to vznik rituálů okolo ní, které ji integrovaly, činily ji přijatelnou a dávaly smysl její permanentní agresi. Při analýze tohoto dlouhého přetrvávání veřejných poprav by také bylo třeba odvolat se na tehdejší stav věcí; nesmíme zapomínat, že nařízení z roku 1670, jímž se řídila kriminální justice téměř až do Revoluce, v některých bodech ještě zostrilo přísnost starých ediktů; Pussort, který mezi členy komise pověřené přípravou dokumentů reprezentoval zájmy krále, to navzdory některým úředníkům, jako byl Lamoignon, takto prosadil; množství povstání na samém vrcholu klasické doby, bouře hraničící až s občanskými válkami, královská vůle uplatnit svou moc na úkor parlamentu vysvětlují do značné míry vytrvalost tak „tvrdého“ systému trestů.

Pro zachycení soustavy trestů obsahující útrpné právo tu máme i důvody obecné a v jistém smyslu vnější; vysvětlují možnost a dobu, po níž přetrvávaly fyzické tresty, a také slabost a poměrně izolovanou povahu protestů proti nim. Avšak je třeba, abychom na tomto pozadí nechali vystoupit jejich přesnou funkci. Bylo-li veřejné mučení tak pevně za-

sazeno do soudní praxe, bylo tomu tak proto, že odhalovalo pravdu a vykonávalo moc. Zajišťovalo artikulaci psané-
ho v mluveném, tajemného ve veřejném, vyšetřovací procedury v projevu doznání; umožňovalo, aby se zločin reprodukoval a obrátil proti viditelnému tělu zločince; v téže hrůze se při něm zločin zároveň manifestoval a anuloval. Učinilo též tělo odsouzeného místem provádění pomsty panovníka, místem, na němž byla zakotvena manifestace moci, příležitostí pro stvrzení nesouměrnosti sil. Uvidíme později, že vztah pravda – moc spočívá v srdci všech trestních mechanismů a že se nachází i v současných praktikách trestání – avšak ve zcela jiné formě a s velice odlišnými důsledky. Osvícenství neatálelo s ostouzením útrpného práva tím, že mu předhazovalo jeho „krutost“ – termín, jímž bylo často charakterizováno, avšak bez úmyslu kritizovat, právníky samými. Pojem „krutosti“ je patrně jedním z těch, které nejlépe označují ekonomii veřejného mučení v tehdejší trestní praxi. Krutost je především charakteristickým rysem některých z nejtěžších zločinů: vztahuje se k množství přirozených či pozitivních, lidských či božích zákonů, které tyto zločiny atakují, ke skandální podívané nebo naopak k tajemné lsti, s níž byly spáchány, k postavení či statutu těch, kdo jsou jejich původci či oběťmi, k nepořádku, který předpokládají nebo způsobují, k hrůze, kterou podněcují. V té míře, v jaké musí nechat zazářit před očima všech zločin v celé jeho stouhosti, musí tedy trestání vzít na sebe tuto krutost: musí ji vynést na světlo v doznáních, výpovědích, zápisech, které ji zveřejňují; musí ji reprodukovat v ceremoniích, jež ji aplikují na tělo odsouzeného formou pokoreni a utrpení. Krutost je tou částí zločinu, kterou trest navrácí v mučení, aby ji nechal zazářit v plném světle: je to vlastní výraz mechanismu, který produkuje v srdci samotného trestání viditelnou pravdu zločinu. Veřejné mučení tvoří součást procedu-

ry, jež ustavuje realitu toho, co je trestáno. Je tu však ještě něco: krutost zločinu je též násilí výzvy vznesené proti panovníkovi; to rozpoutá z jeho strany odezvu, jejíž funkcí je překonat tuto krutost, ovládnout ji, přemoci ji krajností, která ji anuluje. Krutost spjatá s veřejným mučením tedy hraje dvojí roli: je principem komunikace zločinu s trestem a je také vyhocením trestu ve vztahu k zločinu. Zajišťuje naráz předvedení jak pravdy, tak moci; je rituálem, v němž se završuje vyšetřování, a ceremoniálem, v němž triumfuje vláde. A obojí spojuje v mučeném těle. Trestní praxe 19. století bude hledat způsob, jak dosáhnout co největšího odstupu mezi „poklidným“ zkoumáním pravdy a násilím, které nelze z trestání úplně vyloučit. Bude dohlížet na zdůrazňování heterogenity oddělující zločin, jež je třeba postihovat, a trest, ukládaný veřejnou mocí. Mezi pravdou a trestem nesmí být již žádný jiný vztah kromě vztahu zákonného důsledku. Neboť trestající moc se již neposkvrní zločinem těžším, než byl ten, který má potrestat. Neboť zůstává nevinná trestem, který ukládá. „Pospěšme si zavrhnout taková mučení. Byla důstojná tak pro korunované nestvůry, jež vládly Římanům.“⁴¹⁾ Avšak podle trestní praxe předcházející epochy blízkost panovníka a zločinu při veřejném mučení, směsice, jež se zde tvořila mezi „dokazováním“ a trestáním, nepoukazovala k barbarskému zmatení; spojoval je dohromady mechanismus krutosti a jeho nezbytné souvislosti. Krutost pokání organizovala rituální zahlazení potupy všeobecnosti.

To, že spolu provinění a trest komunikovaly a byly spojeny formou krutosti, nebylo výsledkem nějakého vskrytu přijatého zákona odplaty. Bylo to – v trestních rituálech – projevem určité mechaniky moci: moci, která nejenže se ne-

41) C. E. de Pastoret, o trestání kralovražd viz *Des lois pénales*, 1790, díl II, s. 61.

skrývá s působením na těla, nýbrž dokonce se rozněcuje a posiluje touto svou fyzickou manifestací; moci, která se osvědčuje jako moc ozbrojená a jejíž funkce k udržování pořádku nejsou zcela odloučeny od funkcí k vedení války; moci, která uplatňuje pravidla a závazky jako osobní pouta, jejichž porušení představuje urážku a volá po pomstě; moci, pro kterou je neposlušnost aktem nepřátelství, počátkem vzpoury, jež se v principu příliš neliší od občanské války; moci, která potřebuje nikoli dokazovat, proč uplatňuje své zákony, nýbrž ukázat, kdo jsou její nepřátelé a jaké řádění síly jim hrozí; moci, která z nedostatku nepřetržitého dohlížení hledá obnovení svého účinku v podívané na své jednotlivé manifestace; moci, která nabývá nových sil tím, že nechává rituálně zazářit svou skutečnost jakožto „nadmoc“ (*surpouvoir*).

*

Mezi všemi těmi důvody, pro které byly tresty, jež se nestyděly být „kruté“, nahrazeny trestáním, jež si nárokovaly tu čest být „humánní“, je jeden, který si zaslouží být analyzován ihned, poněvadž je vnitřním momentem samotného veřejného mučení: je zároveň prvkem jeho fungování a principem jeho nepřetržitého zmatení.

V ceremoniích veřejné popravy byl hlavní postavou lid, jehož reálná a bezprostřední přítomnost byla požadavkem nutným pro její uskutečnění. Poprava, která by byla oznámena, ale jejíž konání by se odehrálo v tajnosti, by neměla příliš smysl. Příklad neměl vést jen k tomu, aby se podněcovalo vědomí vysokého nebezpečí, že i ten nejmenší přestupek bude potrestán, vystupňování účinku hrůzy v podívané na působení moci mělo navíc obrátit vztek vůči viníkovi: „V kriminálních záležitostech je tím nejobtížnějším bodem uložení trestu: je cílem a účelem celé procedury, jejím jediným ovo-

cem, působícím skrze příklad a hrůzu, když je trest viníkovi dobře vymeřen.⁴²⁾

Nicméně v této scéně hrůzy je role lidu dvojnásobná. Je povolán jako divák: je přizván, aby přihlížel vystavením na pranýři, veřejným odprošením; pranýře, šibenice a popraviště jsou stavěny na veřejných prostranstvích či podél cest; stává se, že mrtvá těla popravených jsou ukazována několik dní poblíž míst, kde byly spáchány zločiny. Nestačí, aby o nich lidé věděli, ale aby je viděli na vlastní oči. Proto, aby měli strach; také však proto, že musí být svědky, jakoby ručiteli trestu, a proto, že se na něm musí do jisté míry podílet. Být svědkem je právo, které mají a na které si činí nárok; skrytá poprava byla popravou privilegovanou, a často byla doprovázena podezřením, že při ní nedošlo ke všem obvyklým ukrutnostem. Byly vznášeny protesty, když oběť byla na poslední chvíli skryta před zraky přihlížejících. Vrchní městský pokladník, který byl odsouzen k veřejné popravě za zabití své ženy, byl později před davem skryt. „Byl na místo přivezen v zakrytém kočáře; soudilo se, že pokud by nebyl dobře střežen, bylo by obtížné zabránit davu, který na něj pokřikoval výhrůžky, aby s ním krutě naložil.“⁴³⁾ Když byla oběšena Lescombatová, byla její tvář, aby ji nebylo možné spatřit, zakryta „jakýmsi čepcem“; měla „šátek okolo hlavy a krku, což vedlo k mnohým pověstem mezi lidem, a říkalo se, že to nebyla Lescombatová“.⁴⁴⁾ Lid si činil nárok sledovat veřejné popravy i to, kdo je popraven.⁴⁵⁾ Měl také právo se

42) A. Bruneau, *Observations et maximes sur les affaires criminelles*, 1715. Nestránkovaná předmluva k první části.

43) S. P. Hardy, *Mes loisirs*, 1778, vytištěný I. díl, s. 328.

44) T. S. Gueulette, citováno v R. Anchel, *Crimes et châtements au XVIIIe siècle*, 1933, s. 70–71.

45) Když byla gilotina poprvé použita, *Chronique de Paris* popsala, jak dav litoval, že není nic k vidění, a skandoval: „Vraťte nám šibenice!“ (Viz J. Lawrence, *A History of Capital Punishment*, 1932, s. 71n.)

na nich účastnit. Odsouzený, vedený dlouze v procesi, vystavovaný, ponižovaný, s mnohokrát připomínanou hrůzností svého zločinu, byl nabízen k pohanění, někdy i k útokům přihlížejících. Pomsta lidu byla vyzývána pomstou panovníka k tomu, aby se k ní připojila. Ne že by v tom byl její základ nebo že by král musel tímto způsobem tlumočit pomstu lidu; to spíše lid měl přispět svou pomocí králi, když „se mstil na svých nepřátelích“, i přesto, že se tito nepřátelé nacházeli mezi lidmi. Bylo to něco jako „služba na popravišti“, kterou byl lid zavázán královské pomstě. „Služba“ byla stanovena starými nařízeními; edikt z roku 1347 týkající se rouhačů předpokládal, že mají být vystaveni na pranýři „od doby primy až do sklonku dne. A do očí jim smí být házeno bláto či jiná špína, však nikoli kameny ani co jiného zraňujícího... Podruhé, v případě opakovaného provinění, se nařizuje, aby byli vystaveni na pranýři v den svátečního trhu a byl jim odtržen horní ret, a to tak, aby byly vidět zuby.“ Není pochyb, že v klasické době byla tato forma účasti na veřejných popravách jen tolerována a byly činěny i pokusy omezit ji: kvůli barbarství, které podněcovala, a kvůli uzurpování moci trestat, které dovoľovala. Souvisela však příliš těsně s obecnou ekonomikou veřejného mučení, aby byla potlačena úplně. Ještě v 18. století lze spatřit scény, jako byla ta, jež doprovázela popravu v Montigny; po dobu, kdy kat vykonával popravu odsouzeného, prodavačky ryb z nedalekého la Halle předváděly panáka, jemuž usekly hlavu.⁴⁶⁾ A mnohokrát bylo nutné „chránit“ zločince před davem, uprostřed něhož byli nuceni pomalu pochodovat v průvodu – zároveň jako příklad a jako terč, jako eventuální hrozba i jako kořist, současně příslibená a zakázaná. Dovolává se davu při manifestaci své moci toleroval panovník momentální projevy násilí, které přijímal jako znaky

46) T. S. Gueulette, citováno v R. Anchel, *Crimes et châtements au XVIIIe siècle*, 1933, s. 63. Scéna se odehrála v roce 1737.

poslušnosti, proti nimž se však rovněž ohrazoval svými vlastními privilegii.

Právě v tomto bodě tedy může lid, vábený k představení, jež mu má nahánět hrůzu, uspíšit své odmítnutí trestající moci a čas od času se vzbouřit. Zabránit provedení rozsudku, který je považován za nespravedlivý, osvobodit odsouzeného z rukou kata, dosáhnout silou jeho omilostnění, eventuálně pronásledovat a napadnout popravčí, v každém případě proklínat soudce a tropit povyk proti rozsudku – to vše tvořilo součást lidových praktik, které obklopovaly, křížily a často převracely rituál veřejného mučení. To se samozřejmě stávalo často v případech, kdy docházelo k postihům proti vzbouření lidu: tak tomu bylo při rozsáhlých bouřích vyvolaných únosy dětí, kdy se dav snažil zabránit vykonání rozsudku nad třemi muži považovanými za vůdce vzpoury, kteří byli odváděni na hřbitov Saint-Jean, „poněvadž tam je mnohem méně vchodů a průchodů, jež by bylo třeba střežit“⁴⁷⁾ vystrašený kat odřízl jednoho z odsouzených; lučištníci začali střílet. Další takový případ následoval po obilném povstání v roce 1775; anebo znovu v roce 1786, když skupiny nádeníků, poté co vpochoďovaly do Versailles, osvobodily ty, kteří zde byli uvězněni. Avšak kromě těchto případů, kdy pobouření bylo rozpoutáno již předtím a z důvodů, jež se nijak nevztahovaly k trestní justici, můžeme nalézt i množství ta-

47) Markýz d'Argenson, *Journal et mémoires*, 1859–67, díl VI, s. 241. Viz rovněž Barbierův *Journal*, 1847–56, díl IV, s. 455. Jedna z prvních epizod této aféry byla mezi jinými velmi charakteristická pro populární agitaci týkající se trestní justice v 18. století. Policejní ředitel Berryer odvedl „dítě volnomyšlenkářů a lidí bezbožných“; strážce souhlasily s tím, že dítě bude rodičům vráceno pouze „po vyplacení peněz“; mluvilo se o tom, že dítě má posloužit k uspokojení králových potřeb. Dav si vyhlédl jednoho donašeče, zmasakroval ho „s nelidskou, jež překročila i ty nejzazší meze“ a „vláčel ho mrtvého s kordem zabodnutým v hrdle až před vrata pana Berryera“. Tento

kových případů, kdy je pobouření vyprovokováno přímo soudním rozhodnutím a jeho prováděním; drobné, nicméně nespočetné „nepokoje na popravišti“.

Ve svých nejjednodušších formách začínají tato pobouření povzbuzujícími výkřiky, někdy aklamacemi, které doprovázejí odsouzeného až k popravě. Během celého dlouhého průvodu je posilován „soucitem těch, kdož mají citlivé srdce, a nadšenými projevy obdivu a závidivosti od těch otrlých a zarputilých“⁴⁸⁾ Tlačí-li se dav okolo popraviště, není tomu tak jen proto, aby byl svědkem utrpení odsouzeného nebo zuřivosti kata: je tomu tak i proto, aby vyslechl toho, jež nemaje už co ztratit proklíná soudce, zákony, moc, náboženství. Veřejná poprava dovoľovala odsouzenému tyto chvilkové saturnálie, při nichž již nic nebylo ani zakázané ani trestné. Pod ochranou přicházející smrti mohl zločinec říci vše a přihlízející jej s jásotem zdravili. „Kdyby existovaly anály, v nichž by byla pečlivě zaznamenána poslední slova popravených, a kdyby měl někdo odvahu je pročíst, kdyby pouze vyslechl ten sprostý lid, co se pro svou krutou zvědavost sbíhal okolo popraviště, dostalo by se mu odpovědi, že nebylo snad jediného odsouzeného vpleteného v kolo, který zemřel, aniž by obvinil nebesa z bídy, jež ho dohnala k jeho zločinu, aniž by vmetl svým soudcům do tváře jejich barbarství, aniž by proklel služebníky boží, kteří se k nim připojili,

donašeč byl totiž zloděj, který měl být se svým komplicem Raffiatem umučen v kole, pokud by nepřijal roli policejního agenta; a v tomto novém povolání byl „vysoce ceněn“. Zde máme příklad, který je silně nadsazený: vzpoura vyvolaná prostředkem relativně nových represí, který nespadal pod trestní justici, nýbrž pod policii; případ takové technické spolupráce mezi delikventy a policisty, která se stává počátkem 18. století systematická; vzbouření, při němž lid vzal na sebe úkol popravít odsouzeného, který neprávem unikl šibenici.

48) H. Fielding, *An Inquiry*, v *The Causes of the late increase of Robbers*, 1751, s. 61.

a aniž by se rouhal Bohu, jehož byl nástrojem.⁴⁹⁾ V těchto popravách, které měly jen ukazovat hroznou moc vladaře, lze spatřit jasný prvek karnevalu, v němž jsou role převráceny, moc je zesměšňována a zločinci se mění v hrdiny. Zahanbení se obrací; odvaha, stejně jako slzy a výkřiky odsouzených, zraňují pouze zákon. Fielding k tomu s lítostí poznamenává: „Když vidíte odsouzeného, jenž se chvěje strachy, na zahanbení nepomyslete. O to méně, je-li navíc ještě arogantní.“⁵⁰⁾ Pro lid, který je zde a dívá se, je tu vždy, dokonce i v nejextrémnější pomstě panovníka, záminka k odplatě.

Tím spíše, jestliže bylo odsouzení považováno za nespravedlivé, či jestliže bylo vidět, že je k smrti odsouzen člověk z lidu za zločin, za který by byl lépe narozenému nebo bohatšímu udělen mnohem mírnější trest. Zdá se, že některé praktiky trestní justice nebyly již v 18. století – a snad ani dříve – podporovány nižšími lidovými vrstvami. Veřejné popravy tak snadno zavdávaly přinejmenším příčiny k vypuknutí bouří. Protože ti nejhudší – a byl to soudní úředník, kdo na to upozorňoval –, kteří nemají možnost dovolat se spravedlnosti,⁵¹⁾ mohou právě zde, kde se spravedlnost veřejně manifestuje, kam jsou povoláni jako svědkové a téměř i jako koadjutoři této spravedlnosti, intervenovat, a to dokonce fyzicky: vstoupit se svou živou silou do trestního mechanismu a redistribuovat jeho účinky; zopakovat, v jiném smyslu, násilí trestních rituálů. Byly tu nepokoje proti rozdílným trestům podle společenských tříd: v roce 1781 byl zabit farář z Champré místním šlechticem, jehož se pokusili nechat prohlásit za šíleného; „rozvztekaní sedláci, neboť byli svému pastorovi nesmírně zavázáni, se nejprve zdáli být hotovi ne-

49) A. Boucher d'Argis, *Observations sur les lois criminelles*, 1781, s. 128–129. Boucher d'Argis byl poradcem v Châteletu.

50) H. Fielding, *The Causes of the late increase of Robbers*, 1751, s. 41.

51) C. Dupaty, *Mémoire pour trois hommes condamnés à la roue*, 1786, s. 247.

chat se strhnout k těm nejhorším krajnostem vůči svému pánovi, byli odhodláni zapálit jeho zámek... Všichni právem protestovali proti shovívavosti ministra, jenž zbavil justici prostředků k potrestání tak opovrženého zločinu.⁵²⁾ Byly tu také nepokoje proti příliš těžkým trestům, jež postihovaly přečiny časté a považované za nepřilíš závažné (jako krádež vloupáním); nebo proti trestání určitých přestupků, které byly spjaty se společenskými podmínkami, jako například drobné krádeže služebnictva; trest smrti za takový čin vzbuzoval mnoho nespokojenosti, poněvadž služebnictvo bylo početné, protože pro ně bylo v takových případech těžké dokázat svou nevinu, protože se mohli snadno stát obětmi zlé vůle svého panstva a poněvadž shovívavost některých pánů, kteří přivírali před takovými věcmi oči, činila případy obviněných, odsouzených a popravených sluhů o to nespravedlivějšími. Popravy těchto sloužících zavdávaly často podnět k protestům.⁵³⁾ K malé vzpouře došlo v Paříži v roce 1761 kvůli služebné, která ukradla svému pánu kousek látky. Navzdory tomu, že vše vrátila, že se přiznala a žádala o odpuštění, kupec odmítl vzít svou žalobu zpět: v den popravy lidé z tamější čtvrti zabránili jejímu oběšení, přepadli kupcův krám a vyplenili ho; nakonec byla služebná omilostněna, avšak žena, která se pokoušela, třebaže bez úspěchu, probodnout zlého kupce jehlami, byla vypovězena na tři roky.⁵⁴⁾

Dlouho byly v paměti velké soudní aféry 18. století, kdy osvícené mínění intervenovalo prostřednictvím osob filozofů a některých vysokých úředníků: Calas, Sirven, rytíř de La

52) S. P. Hardy, *Mes loisirs*, 14. leden 1781, díl IV, s. 394.

53) O nespokojenostech vyvolaných tímto typem odsouzení viz S. P. Hardy, *Mes loisirs*, 1778, díl I, s. 319 a 367; díl III, s. 227–228; díl IV, s. 180.

54) O tom informuje R. Anchel, *Crimes et châtements au XVIIIe siècle*, 1933, s. 226.

Barre. Avšak méně se mluví o všech těch bouřích lidu ohledně praktik trestání. Ve skutečnosti zřídka kdy přesáhly hranice města, někdy čtvrti. Měly nicméně svůj skutečný význam. Jednak proto, že se tato hnutí, vycházející zdola, rozšířila a upoutala pozornost lépe postavených lidí, kteří jim tím, že je propagovali, dali novou dimenzi (v letech, jež předcházela Revoluci, případ Catherine Espinasové falešně usvědčené v roce 1785 z otcovraždy; případ tří mužů odsouzených v Chaumontu k lámání v kole, pro něž Dupaty v roce 1786 napsal slavné podání; či případ Marie Françoise Salmonové, již soudní dvůr v Rouenu odsoudil v roce 1782 jako travičku k upálení na hranici, ale která nebyla popravena ještě v roce 1786). A také proto, že zejména tyto nepokoje udržovaly okolo trestní justice a okolo jejích manifestací, jež měly být příkladné, stav trvalého neklidu. Jak často bylo třeba, pro zajištění klidu v okolí popravišť, učinit zákroky, jež byly „mrzuté pro lid“ a opatření „ponižující pro moc“.⁵⁵⁾ Bylo snadné pozorovat, jak při velkém divadle trestání hrozí, že bude odmítnuto právě těmi, jimž bylo určeno. Hrůza veřejných poprav ve skutečnosti rozdmýchávala ohniska nezákonnosti: ve dnech konání poprav se přerušila práce, zaplnily se krčmy, vrchnost byla vysmívána, kat, drábové a vojáci bývali zasypáni urážkami nebo kameny; dav se snažil zmocnit se odsouzence, buď aby jej zachránil, nebo aby jej zabil důkladněji; rozpoutávaly se rvačky a pro zloděje se nemohla naskytnout lepší příležitost než taková tlačenice a rozruch okolo popraviště.⁵⁶⁾ Především však – a to byl důvod, proč se tyto nepokoje stávaly politicky nebezpečnými – pouze při těchto rituálech, jež měly

55) Markýz d'Argenson, *Journal et mémoires*, díl VI, s. 241.

56) Hardy vypočítává množství případů: tak například významná krádež, která byla spáchána dokonce v domě, kde byl ubytován královský hrdelní soudce, který měl asistovat při jedné popravě. *Mes loisirs*, 1778, díl IV, s. 56.

ukazovat hanebné zločiny a nepřemožitelnou moc, se lid cítil tak blízko těm, kteří podstupovali trest; nikdy se necítil tak jako oni ohrožen legální mocí, která neznala ani vyváženost ani míru. Solidarita celé jedné vrstvy populace s těmi, které nazýváme drobnými delikventy – tuláky, falešnými žebráky, nužáky, kapesními zloději, přechovávači a překupníky kradených věcí –, se projevovala neustále: odpor vůči policejní evidenci, hon na donašeče, útoky na hlídky či na vyšetřovatele o tom přinášejí svědectví.⁵⁷⁾ Právě prolomení této solidarity se stávalo cílem trestní a policejní represe. A byla to mnohem spíš tato solidarita než vládnoucí moc, která mohla z ceremonie mučení, z této nejisté slavnosti, kde násilí bylo neustále ve stavu zvratu, vyjít posílena. A reformátoři 18. a 19. století nebudou koneckonců zapomínat na to, že veřejné popravy už prostě strach v lidech nezbuzovaly. Jedním z jejich prvních hesel byl požadavek jejich zrušení.

Abychom vymezili politický problém, jak jej klade intervence lidu při veřejných popravách, stačí citovat dva výjevy. Jeden se odehrál na konci 17. století v Avignonu. Nacházíme tu hlavní prvky divadla krutosti: fyzické střetnutí odsouzeného s katem, zvrát v zápase, pronásledování popravčího davem, odsouzený zachráněný vzbouřením lidu a násilné převrácení trestní mašinerie. Vrah jménem Pierre du Fort měl být popraven; několikrát „klopýtl o přičku na žebříku“ a na volném prostranství nebyl schopen udržet rovnováhu. „Spatřiv to kat, zakryl mu tvář kabátkem a udeřil jej zespodu kolenem do žaludku a do ledví. Když lidé uviděli, kterak mu působí přemíru utrpení, a domnívali se dokonce, že jej tam probodl bajonetem... vzbudilo to v nich soucit s postiženým a zběsilý vztek vůči katovi, po němž házeli kameny, ale v té chvíli kat uvolnil oba žebříky a shodil postiženého dolů,

57) Viz D. Richet, *La France moderne*, 1974, s. 118–119.

přiskočil mu k ramenům a tlačil jej, dokud žena řečeného karta nezačala jej tahat za nohy zpod šibenice. Házejíce po něm kameny způsobili, že mu v tu chvíli začala vytékat z úst krev. Avšak příval kamenů na něj dopadajících ještě zesílil, až jeden z nich dokonce zasáhl do hlavy visícího, což donutilo karta zmocnit se žebříku, po němž sestupoval v takovém chvatu, že z poloviny jeho výšky spadl a dopadl na zem přímo po hlavě. Ihned se na něj vrhl celý dav lidí. S bajonetem v ruce vstával a hrozil smrtí těm, kdo se mu přibližovali; nicméně po množství rozličných pádů a vstávání, velice zbitý, ušpiněný a téměř udušený v bahně, byl poté tažen vzrušeným a rozhněvaným davem až k univerzitě a odtud dále až k hřbitovu Cordeliers. Katův pacholek byl rovněž hrubě zbit a s ranami na hlavě a na celém těle byl odnesen do špitálu, kde zemřel několik dní poté. Mezitím však několik lidí cizích a neznámých vystoupilo po žebříku na šibenici a odřízli lano s visícím, zatímco jiní jej dole chytili, což se odehrálo až poté, co tam visel déle než celé dlouhé Miserere. A v tu dobu také byla celá šibenice zbořena a katův žebřík dav rozsekal na kousky... Děti odtáhly šibenici překotně do Rhôny.“ Co se týče odsouzeného, byl převezen na hřbitov, „aby se ho justice znovu zmocnit nemohla, a odtud byl převezen dále do kostela Saint-Antoine“. Arcibiskup mu udělil milost, nechal jej odvézt do špitálu a žádal zde pro něj zcela mimořádnou péči. Nakonec, jak dodává zapisovatel v protokolu, „jsme mu nechali vyrobit nové šaty, dva páry punčoch a boty, zkrátka oblékli jsme ho do nového od hlavy k patě. Naši kolegové mu dali košile, krátké jezdecké kalhoty, rukavice a paruku.“⁵⁸⁾

58) L. Duhamel, *Les Exécutions capitales à Avignon au XVIIIe siècle*, 1890, s. 5–6. Scény tohoto druhu se odehrávaly ještě v 19. století; mluví o nich J. Lawrence, *A History of Capital Punishment*, 1932, s. 195–198 a s. 56.

Druhý výjev se odehrál v Paříži o století později. Bylo to v roce 1775, krátce po obilném povstání. Pro silné napětí, které panovalo mezi lidmi, si úřady přály, aby poprava proběhla „tak, jak má“. Mezi popravištěm a obecnstvem, udržovaným v uctivé vzdálenosti, stály na stráži dvě řady vojáků, jedna řada obrácená k nadcházející popravě, druhá vstřícně k případnému vzbouření. Kontakt je rozpojen: veřejná poprava, při níž je však složka představení neutralizována, či spíše redukována na abstraktní zastrašování. Zaštitěna zbraněmi, na prázdném náměstí, justice prostě popravuje. Ukazuje-li smrt, kterou rozdává, tedy z výšky a z dálky: „Až ve tři hodiny odpoledne byly vztyčeny dvě šibenice, osmnáct stop vysoké, nepochybně pro větší příklad. Od dvou hodin se náměstí Grève a všechna okolní prostranství plnila oddíly různých vojenských složek jak pěších, tak jízdních; švýcarští i francouzští gardisté patrolovali nepřetržitě v přilehlých ulicích. Během popravy nestrpěli nikoho na náměstí Grève a všude okolo bylo lze spatřit dvojitou řadu vojáků, bajonety připraveny, jak stojí zády k sobě tak, že jedni pozorují okolí a druzí plochu náměstí; ti dva nešťastníci... volali po celou cestu, že jsou nevinní, a pokračovali v protestech dokonce i při vystupování na žebřík.“⁵⁹⁾ Jakou roli mají pro odsouzené při tomto opuštění liturgie veřejných poprav pocty lidskosti? Ze strany moci je tu v každém případě politický strach před důsledky těchto nejednoznačných rituálů.

*

Taková dvojznačnost se zcela jasně objevila v tom, co můžeme nazvat „diskurz popraviště“. Rituál popravy vyžadoval, aby odsouzený prohlásil sám za sebe svou vinu při

59) S. P. Hardy, *Mes loisirs*, 11. května 1775, díl III, s. 67.

veřejném odprošení, které pronesl, prostřednictvím cedule, kterou nesl na sobě, a také v prohlášení, které byl nepochybně nucen učinit. Zdá se, že v okamžiku popravky mu byla dána mimo jiné i další příležitost mluvit, avšak nikoli proto, aby vykřičel svou nevinu, nýbrž proto, aby potvrdil svůj zločin a spravedlnost svého odsouzení. Kroniky uvádějí dostatečný počet proslovů tohoto druhu. Byly skutečně prosloveny? V určitém množství případů zcela jistě. Nebo se jednalo o smyšlené proslovy, které potom obíhaly jakožto příklad a napomenutí? To byl bezpochyby ještě častější případ. Jakou důvěryhodnost lze připisovat například tomu, který odkazuje k smrti Marion Le Goffové, jež byla vůdkyní slavné bandy v Bretani v polovině 18. století? Měla křičet z výšiny popraviště: „Otcové a matky, kdož mě nyní posloucháte, hliďte a vychovávejte dobře své děti; já jsem byla v dětství prolhaná a lenivá; začala jsem tak, že jsem ukradla malý nožík za šest liardů... Poté jsem okrádala podomní obchodníky a prodavače masa; nakonec jsem vedla bandu zlodějů a to je důvod, proč jsem nyní zde. Vyprávějte to svým dětem, ať jim to slouží přinejmenším jako příklad.“⁶⁰⁾ Taková řeč má i svým slovníkem příliš blízko k morálce tradičně se nacházející v letáčích, pamfletech a kolportážní literatuře, aby nebyla apokryfem. Avšak existence žánru „posledních řečí odsouzených“ je sama o sobě příznačná. Justice potřebovala, aby její oběť určitým způsobem zaručila mučení, jemuž byla podrobena. Na zločinci bylo vyžadováno, aby sám posvětil sobě náležející trest tím, že vyhlásil ohavnost svých zločinů; byl veden k tomu, aby jako Jean-Dominique Langlade, trojnásobný vrah, prohlásil: „Poslyšte o mém hrůzném, hanebném a politováníhodném skutku, kterýž jsem spáchal v Avignonu, kde jsem zanechal ohavnou památku, když

60) A. Corre, *Documents de criminologie rétrospective*, 1895, s. 257.

jsem bez špetky lidskosti porušil posvátné zákony přátelství.“⁶¹⁾ Z jistého hlediska jsou leták a zpěv smrti doprovodným jevem procesu; či přesněji následují mechanismus, pomocí něhož veřejné mučení nechává tajnou a zapsanou pravdu procesu přecházet do těla, gesta a řeči zločince. Justice vyžadovala tyto apokryfy proto, aby byla založena v pravdě. Její výroky tak byly obklopeny všemi oněmi posmrtnými „důkazy“. Stávalo se také, že vyprávění o zločinech a životech lidí zlopověstných byla publikována čistě z propagandistických důvodů ještě před samotným procesem, a to proto, aby se posílilo rameno spravedlnosti, která byla podezírána z přemíry tolerance. Aby zdiskreditovala podvodníky, vydávala Compagnie des Fermes „bulletiny“ s výčtem jejich zločinů: v roce 1768 rozšiřovala letáky proti jistému Montagneovi, vůdci jedné bandy, o němž sám jejich redaktor napsal: „Bylo mu připsáno na vrub několik krádeží, pravda o nichž je dosti nejistá...; Montagne byl odhalen jako lité bestie, další hyena, jež by měla být pronásledována a ulovena; v horkých hlavách z Auvergne se tato myšlenka uchytila.“⁶²⁾

Nicméně účinek této literatury, tak jako použití, byl dvojnásobný. Odsouzený se cítil heroizován bohatstvím svých tak široce vystavovaných zločinů, a někdy i prohlášením své opožděné lítosti. Ukazoval se jako ten, kdo proti zákonu, proti boháčům, mocným, úředníkům, proti soudnímu maršálkovi nebo proti vojenské strážci, proti vybírání daní a proti výběřcům vede boj, v němž se lze snadno vyznat. Vyhlášené zločiny zveličovaly až do epické šíře drobné boje, které se skrývaly v stínu každodennosti. Byl-li odsouzený ukazován jako ten, kdo projevuje lítost, kdo přijímá verdikt

61) Citováno v L. Duhamelovi, s. 32.

62) Archivy Puy-de-Dôme. Citováno v M. Juillard, *Brigandage et contrebande en haute Auvergne au XVIIIe siècle*, 1937, s. 24.

soudu, kdo prosí o odpuštění za své činy u Boha i u lidí, zdálo se, jako by byl očištěván: umírá svým způsobem jako svatý. Avšak i sama neoblomnost způsobovala jeho slávu: nepodlehli mučení, dal najevo sílu, kterou žádná moc nedokáže podrobit. „V den vykonání rozsudku na mně nebylo vidět – což se jeví jako nepřilíš věrohodné – žádné pohnutí při veřejné omluvě, kterou jsem vykonal, a přivedeného nakonec ke kříži neusvědčil mne žádný projev zděšení.“⁶³⁾ Temný hrdina či smířený zločinec, obránce pravdivého práva nebo síla, kterou nelze podrobit, zločinec z letáků, pamfletů, almanachů a rodokapsů s sebou přináší, pod zjevnou morálkou příkladu, který není hodný následování, celou tuto paměť bojů a konfrontací. Bylo možné pozorovat, jak se popravení zločinci po smrti stávají jistým druhem svatých, jejichž památka je uctívána a jejichž hrob je opatrován.⁶⁴⁾ Lze tu sledovat, jak popravený přecházel téměř zcela na stranu kladného hrdiny. Byli takoví, u nichž sláva a opovržení nebyly odděleny, ale koexistovaly ještě dlouhou dobu v jedné reverzibilní figuře. V celé této literatuře zločinu, která se rozšířila okolo několika významných postav,⁶⁵⁾ nemůžeme samozřejmě vidět ani čistou formu „lidového vyjádření“, a už vůbec ne organizovaný podnik propagandy a moralizování, vedený shora; bylo to místo, kde se setkáva-

63) Žalozpěv za J. D. Langladea, popraveného v Avignonu 12. 4. 1768.

64) To byl případ Tanguyho, popraveného v Bretani okolo roku 1740. Je pravda, že než byl odsouzen, započal dlouhou dobu pokání, jež mu bylo nařízeno jeho zpovědníkem. Konflikt mezi civilní justicí a náboženským pokáním? K tomuto tématu viz A. Corre, *Documents de criminologie rétrospective*, 1895, s. 21. Corre se odvolává na Trevedyho, *Une promenade à la montagne de justice et à la tombe Tanguy*.

65) Těch, které R. Mandrou nazývá dvěma velikány: Cartouche a Mandrina, k nimž je třeba ještě připojit Guilleriho (*De la culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles*, 1964, s. 112). V Anglii hráli podobnou roli Jonathan Wild, Jack Sheppard a Claude Duval.

la dvě obklíčení trestní praxe – určitá fronta boje proti zločinu, jeho trestání a jeho paměti. Jestliže tato vyprávění mohla být vytištěna a dána do oběhu, bylo to proto, že se od nich očekávaly efekty ideologické kontroly,⁶⁶⁾ hodnověrné bajky z malých dějin. Avšak byla-li přijímána s takovou pozorností, jestliže tvořila základ četby lidových vrstev, bylo tomu tak proto, že v nich lidé nacházeli nejen památky, ale opěrné body; zájem „zvědavosti“ je také zájmem politickým. Takže tyto texty, ve faktech, která přinášejí, v odezvě, kterou jim dávají, a ve slávě, kterou udělují zločincům, označovaným za „proslulé“, a nepochybně ve slovech samých, která používají, mohou být čteny jako diskurz s dvojitou tváří (bylo třeba studovat použití kategorií jako „neštěstí“, „hanebnost“ nebo adjektiv jako „proslulý“, „žalostný“ ve vyprávěních, jako je *Histoire de la vie, grandes voleries et subtilités de Guilleri et de ses compagnons et de leur fin lamentable et malheureuse* [Historie o životě, o velkých loupežích a vychytralých kouscích Guilleriho a jeho kumpánů a o jejich žalostném a nešťastném konci]).⁶⁷⁾

Bylo by patrně třeba porovnat tuto literaturu s „emocemi popraviště“, kde se skrze mučené tělo střetává moc, jež soudí, se zástupem lidu, který je svědkem, spolupodílníkem, možnou a „výjimečnou“ obětí takové popravy. V brázdě ceremonie, která nesprávně usměrňuje vztahy moci, jež se snaží ritualizovat, se urychluje celá masa diskurzů, pronásledujících tutéž konfrontaci; posmrtné vyhlášení zločinů ospravedlňovalo justici, ale glorifikovalo rovněž zločince. Z tohoto důvodu požadovali reformátoři trestního systému

66) Tisk a šíření almanachů, letáků apod. byly v principu podrobovány přísné kontrole.

67) Tento titul lze nalézt v Bibliothèque bleue v Normandii spíše než v Troye (viz R. Helot, *La Bibliothèque bleue en Normandie*, 1928).

okamžité stažení oněch letáků a pamfletů.⁶⁸⁾ Z tohoto důvodu se také v lidech objevuje tak živý zájem o to, co hrálo roli spíše v příbězích drobných a každodenních nezákonností. Z tohoto důvodu také ztratily ony letáky svou důležitost přitom, jak se změnila politická funkce lidových nezákonností.

A tak tyto letáky vymizely, jakmile se rozvinula zcela nová literatura o zločinu: literatura, ve které je zločin oslavován, ovšem protože jde o jedno z krásných umění, protože může být dílem jen výjimečné povahy, protože odhaluje nestvůrnost silných a mocných, protože zločinnost je stále určitým druhem privilegia: od hrůzostrašného románu k Thomasu de Quincey, od *Otrantského zámku* k Charlesi Baudelairovi, yšude tu máme estetický přepis zločinu, který je rovněž přízpůsobením kriminality do přijatelných forem. Zdánlivě jde o objevení krásy a velikosti zločinu; ve skutečnosti je to potvrzení toho, že i velikost má právo na zločin a že ten se dokonce stává výlučným privilegiem těch, kdo jsou skutečně velcí. Krásné vraždy nejsou pro žebráky drobných nezákonností. Pokud jde o detektivní literaturu, počínaje Gaboriauem pokračuje dále v onom prvním přesunutí: pomocí úskoků, důmyslností a neobyčejné bystrosti své inteligence se kriminalista, jehož tato literatura představuje, dostává mimo jakékoli podezření; a boj mezi dvěma čistými vědomími – vědomím vraha a vědomím detektiva – ustavuje základní formu konfrontace. Jsme vskutku mnohem dále od těch vyprávění, která podrobně líčila život a zlé skutky zločince, která jej nechávala doznat se ke svým zločinům a která vypočítávala

68) Viz např. Lacreteille: „Abychom uspokojili tuto potřebu silných citů, abychom prohloubili dojem, způsobovaný velkým příkladem, necháváme obíhat ony hrůzostrašné příběhy, jichž se zmocňují básníci z lidu a rozšiřují všude jejich pověst. Tak jednoho dne vyslechne rodina u svých dveří píseň o zločinu a popravě svých synů.“ (*Discours sur les peines infamantes*, 1784, s. 106.)

jedno po druhém všechna mučení, jež vytrpěl: přesunuli jsme se od expozice faktů či od doznání k pomalému procesu odhalování; od okamžiku vykonání rozsudku k fázi vyšetřování; od fyzické konfrontace s mocí k intelektuálnímu boji mezi zločincem a vyšetřovatelem. Nebyly to pouze letáky, co zmizelo se zrozením detektivní literatury; byla to sláva neotesaného zlosyna a jeho ponurá heroizace skrze mučení a popravu. Člověk z lidu je nyní příliš jednoduchý, aby mohl být protagonistou tak subtilních pravd. V tomto novém žánru se již nevyskytují ani lidoví hrdinové, ani velkolepé popravu; je tu samozřejmě zlosyn, avšak inteligentní; a vyskytuje-li se tu trestání, nesmí se při něm trpět. Detektivní literatura přesouvá onu podívanou, která obklopovala zločince, do jiné společenské třídy. Deníky mezitím převzaly v zaznamenávání každodenních skutečností neheroickou šed' drobných přestupků a jejich trestání. Rozdělení je vykonáno; lid byl zbaven dávné pýchy svých zločinů; velké vraždy se staly tichou hrou počestných občanů.